

ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՑԻ ԼԵԶՈՒԻ ՍԱՀՄԱՆՆԵՐՈՒՆ ՄԷՋ

(Շար., տես «Բազմավեպ», 1983, 1-4, էջ 175-213)

«Գրեւն իսկ մեծ է և նշանակելն սարսափելի»:
Մատենաձոցի Ողբերգութեամբ, Մ. Պ.

ԳԼՈՒԽ Բ.

ՀԱՏՈՒԱԾԸ

Ձայն հառաչանաց հեծութեան սրտի՝ ողբոց ազադակի քեզ վեր-
ընծայեմ, տեսողդ գաղտնեաց. եւ մատուցեալ եղբայր քի հուր քալս-
ծութեան անձին տոչորման՝ գալուզ ըզձից մեմնեբոյ սասանեալ
մտացս, բուրվառաւ կամացս առաքել առ քեզ: Այլ հոտոտեցիս հա-
յեսցիս, գթած, քան ի պատարագն բոլորապատու մատուցեալ ծխոյն
բարդութեան: Ընկալ գաւկաւամասնեայ բանիցս յօղուած քեզ ի հա-
նութիւն, եւ մի՛ ի բարկութիւն. ելցէ ի խորոց աստի գգայութեանց
խորհրդակիր սեմեկիս՝ վաղվազակի ժամանել առ քեզ՝ կամաւորա-
կան մուկը բանական գոհիս, ողջակիզեալ գորութեամբ մարպոյ՝ որ
յիսն է պարարտութիւն: Եւ ի դմելս իմ ընդ քեզ դատ խառնեալ ա-
պերսիւ, հօր, մի՛ իբրեւ գիւմրաբնութիւն ձեռաց ամպարշտեալն Յա-
կոբու, ըստ բողոքեալն Նայեայ, եւ գանիրաւութիւնն Բաբելոնի՝
տաղտկալի քեզ երեւեսցի, գոր առակ եօթանասներորդի երկրորդի
սաղմոսին ազդէ. այլ իբր գրուրեալ խունկն համոյակեմ ի խորամին
Սեւովայ, գոր Դաւիթն կանգնեալ նորագեաց տապանակին հանգստեան
ի գերութեմն դարձեալ, որ ի վերստին գիւտ կորուսեալս հոգւոյ
առակի, ընդունելի կամաց քոց լիցի: (Բան Առաջին, ա):

Սրտիս հեծեծալից հառաչանքներուն տղբաձայն ազադակը Քեզի
կը վերընծայեմ, ո՛վ աղաղակները տեսնող Տէր, և աղբուրդ հողիւիս

Թախծութեան կրակին վրայ ղնելով սասանած մտքիս ճենճերոյ իղ-
ձերուն պտուղը, կամքիս բուրվառու Քեզի կը ձօնեմ դայն: Գթած,
հին Օրէնքի ողջակէզին թանձրածուկս զոհէն աւելի, իմ այս պատա-
րագիս նայէ, եւ հոտոտէ՝ դայն: Հաճութեամբ եւ ոչ բարկութեամբ
ընդունէ այս սակաւամասն խօսքերուն յեռուածքը: Բանական դոհ մըն
եմ ես. հողիւիս վտրհրդակիր սեմեկին զգայութեանց խորքէն ելած
կամաւոր նուէրը թող շուտով հասնի Քեզի, մեղքերուս պարարտու-
թեան ճարպին միջոցաւ ողջակիզուելով: Անձիս համար այսպէս ա-
ղերսանքով Քեզի հետ դատի մտնելս թող տաղտկալի չթուի Քեզի,
Հօր, ինչպէս ամբարշտած խորայնին ձեռքերուն բարձրանալը, ո-
րուն կ'ակնարկէ Նայի, կամ ինչպէս Բաբելոնի անիրաւութիւնը,
զոր կը հասկնան եօթանասուն եւ երկրորդ Սաղմոսին խօսքը, այլ
թող անիկա Քեզի ընդունելի ըլլայ ինչպէս այն անոյ խունկը, որ
բուրեց Սեւովի վտրանին մէջ, որուն նման մը նորակերտեց Դաւիթ,
անոր մէջ հանդէսեցնելու համար պերութեանն դարձած տապանակը,
որ պատկերն է կորստած եւ վերադառնաւ հողիւիս: (Բան Ա, ա, ըստ
Թորգոմ Նայի թարգմանութեան):

Ա. — ԴԻՄՆԵՑՈՒՄ

ՎԵՐԸՆԵԱՅՈՒՄ

Առաջին Բանի այս հատուածը կը խորացնէ խօսքի տրամախօսա-
կան եղըը, դայն կը զարգացնէ գրութեանական միջոցներով: Մուտքի
նախադասութիւնը բառային աշխարհի բարդում մը կը կազմէ, որ
ամէն թարգմանութիւն կը դառնայ անկարելի. «Ձայն հառաչանաց
հեծութեան սրտի՝ ողբոց աղաղակի քեզ վերընծայեմ, տեսողդ աղաղ-
տեաց. եւ մատուցեալ եղբայր ի հուր քալսծութեան անձին տոչոր-
ման՝ գալուզ ըզձից ճենճերոյ սասանեալ մտացս, բուրվառաւ կա-
մացս առաքել առ քեզ»: «Ձայն հառաչանաց հեծութեան սրտի...
քեզ վերընծայեմ» դարձուածքը հարուստ է ձայն բառի հայերէն երկ-
դիմութեամբ, որ թէ՛ խօսքն է թէ՛ ալ որեւէ իմաստ մարմնաւորող
հնչիւն: Ձայնը խօսքն է, որ կ'ամփոփէ, իր մէջ կը կրէ, կը խմբէ
ճիշդն ու աղաղակները, մարմնին մարմնականութիւնը ըսենք, այն է
որ ճիշդը կը դարձնէ իմաստի մը մարմինը: Մարմնի վերածումը
խօսքի: Ձայնը՝ իբրեւ ընդհանուր եղը, գրութեանականօրէն դրուած
նախադասութեան սկիզբը, խորքին մէջ, կը համադրէ հառաչանք-
ներն ու հեծութիւնը, ողբերն ու աղաղակները, որոնք աւելի մաս-
նաւորեալ տարրեր են: Ինչ որ սակայն ընդգծելի կը մնայ, այն ալ
ձայնին անմիջականութիւնն է, կարծէք ըլլար անջատ՝ պիտէն, խօսքը

դնելով տեսակ մը երեւակայական բեմի վրայ: Աւելի ուշ՝ ձայնը պիտի միանայ գիրքին, նոյնանայ անոր, Մատեանի գրեթէ աւարտին մօտիկ: «Սոյն գիրք իմովս ձայնիւ...»⁶³: Միւս կողմէ հաստ- ուածի տկիզքը սլորած՝ անիկա առաջին քառնն է հակողին, որուն վը պատահականէ երկրորդ հաստուածին աստուածային դատաստանի ձայնը: «Բայց քանզի ձայնդ ահաւոր դատաստանիդ հասողցման... կրր- կինս ինձ երկնէ մարտից յարողցմունս...»⁶⁴, որով տրամախոսութեան ամբողջ միջոցը Սաւղին Բանէն կը տեղադրուի անմիջապէս: Եւ ա- փեկա տեղի կ'ունենայ զուտ գրութենական միջոցներով:

Երկրմաստ է նոյնպէս «վերընծայեմ» քայլը, որուն կը հանդիպինք Մատեանին մէջ քիչ մը ամէն տեղ: Այսպէս. «սխառբանութիւն քեզ վերընծայեմ, անմահ թագաւոր...» (ՂԲ, Կ): Այլ ձեւի տակ կը կարդանք զայն ՀԵ Բանին մէջ (աւելի), ուր ճշմարիտ դաւանանք է՝ որով հակողը կ'ըսէ. «մատուցանեմ, ընծայեմ»: Յատկանշական է նաեւ ուրիշ գործածութիւն մը. «Մի՛ անխայեր զազոտարարդ քո բան, որ ստեղծեալս քո քեզ ընծայեալ՝ վերատին առ քեզ դարձու- ցանէ...»⁶⁵, ուր վերատին ընծայելը կը վերաբերի խօսքի վերադար- ձին: Այսպէս, ձայնը որ կ'աղղուի Սատուծոյ՝ ընծայ է, նուէր, ինչ- պէս կ'ըսուի ա'յ աւելի անդին. «եթէ նայեցար ի նուէր քանիս» (ՀԴ, ա), կամ ինչպէս կ'ըսուի կարգացումով հաստուածին իսկ մէջ. «նուէր բանական գոհիս»: Ընծան կ'ողղուի վեր, ուրկէ՝ պովարանութիւնը «առ քարձրեալ», ինչ որ Տրապիզոնի Գաբրիէլին Եպիսկոպոսին կը թոյլատրէ թարգմանել. «Սրտիս ողբաձայն հեծքն ու հառաչները / Ով գաղտնատես՝ դէպ ի քարձուրդդ ահա կ'ընծայեմ», թարգմա- նութիւն՝ ուր սխառտէն կը ջնջուի երկրմաստութիւնը: «Վեր»ը նուազ ուղղութիւն կամ կողմ կը բնորոշէ քան կը թելադրէ Սատուծոյ Այ- լութիւնը, իբրեւ հասակն ու տեսողութիւնը զանցող վայր: Վերը վայրն է անդրանցումին, գեր ի վերին: Անիկա կ'ըսէ վայրէն աւելի՝ Այլութեան անդետեղելիութիւնը որեւէ վայրի մէջ: Վերը, երկինքէն անդին, ճամբան է Այլութեան, որուն վրայ անշուշտ կարելի չէ հան- դիպիլ այլութեան իբրեւ ճամբորդի մը, առարկայի մը, քանի որ վերը՝ Այլութեան տրուելու եղանակն է մարդուն:

Բայց վերընծայելն մէջ կը պահուի վերին կրկնողական խմաս- տը, լրատ իս, վահան՝ Մատեանի գրողական տնտեսութեան: Արդա- յուն՝ ձայնը, որ կ'երթայ Բարձրեալին, որ կ'երթայ վեր ու կը զանցէ մարդկային չափը, — պիտի տեսնենք՝ ի՞նչպէս — ձայնը կը վերադառ-

63. «Այո, այո գիրքը, իմ ձայնովս, ինծի պէս, իմ տեղս պիտի ստեղծուի» (ՁԸ, Գ):

64. «Բայց Գու հասողցման դատաստանիդ ահաւոր ձայնը... կերպ կերպ պատե- րազմներ կը յարուցանէ ինծի դէմ...» (Ա, Բ):

65. «Մի՛ խնայեր Գու ազատարար խօսքդ, որ Գեղի ընծայուած Գու իսկ ստեղ- ծածներդ նորէն Գեղի վը վերադարձնէ» (ՀԸ, Բ):

նայ հոն ուրկէ մեկնած էր, քանի որ տրուած էր արդէն իբրեւ ըն- ծայ: Ոտքը դարձ մըն է, որ կ'իրաւործէ, ինչ որ կը քացատրէ «վերստին»ի գործածութիւնը: Ոտքը ընծայ մըն է, որ կ'ընծայուի Սատուծոյ, նուէր մը որ կ'երթայ նուիրողին, նուէր՝ առ «տուիչ պար- զեւաց» (Գ, ա), «տուրք»՝ որ կը տրուի «տուող»ին (ԺԲ, ա): Այլ խօսքով՝ հակողը կը կրկնէ առաջին նուիրատուութիւն մը: Ընծայ- ուող ձայնը կը դառնայ այսպէս իր արդիւրին ու ծագումին: Կը հաս- վըցուի՝ թէ ինչո՞ւ ան չի կրնար չանդրադառնալ ինքն իրեն ու չհար- ցադրել ինչդինք: Կը հասկցուի նաեւ թէ ինչո՞ւ «քեզ վերընծայեմ»ը կը հաւասարի «կը պատահանեմ»ի: Ձայնը կը վերընծայուի, որովհե- տեւ կը պատասխանուի: Կը քանայ պատասխանատուութեան դաշտը: Հակողը կը խօսի, ճիշդ անոր համար որ ընդունած է ընծայ մը, խօսքը՝ իբրեւ պարզեւ ու տուրք, քանին առաջին զարդարանքը (Ե, Բ): Ձայնը կը համապատասխանէ առաջին ձայնի մը, որուն կը պա- տահանէ: Ինչ որ այս ձայնը կը վերածէ կրկնաձայնի մը: Կը խօ- սիմ, որովհետեւ խօսուած է ինծի «նախապէս», այսինքն՝ խօսքը վայ միջոց ինծիմ առաջ, եւ երբ կը խօսիմ կը համապատասխանեմ անոր: Երբ կը խօսիմ, կը բանիմ, կը բանի մէջս առաջին այլ խօսք մը, որուն կը պատահանեմ, զոր կը կրկնեմ⁶⁶: Մի հարկէ «վեր»ին երկու առումները չեն հակադրուի իրարու, այլ զիրար կ'ամբողջացնեն: Սատուծոյ գերիվերութիւնն է՝ որ առաջին խօսքը կը դարձնէ անզան- ցելի եւ միշտ կրկնելի սահման:

Հաստուածի համակարգը ունի յատկանշական եղանակ մը բանե- լու, այսինքն՝ իմաստ արտադրելու: Առաջին տրուած պատկերը, կամ փոխաբերութիւնը կը փոխարինուի երկրորդով մը, իսկական գրու- թենական այլակերպութեամբ: Այսպէս է որ ընծան կը մտածուի, կը յայտնուի, կարծես պարզապէս պարտադրուէր, իբրեւ պտուղ, որուն կ'արձագանգէ քանի մը տող անդին բոլորապտուղը, ի սպառ ջնջուած թարգմանութենէն, բոլորովին անհասկնալի պատճառով: Աւելի անդին, երկրորդ հաստուածին մէջ կը կարդանք պտուղս դեղոց, ինչ որ կ'ընդգծէ յղացքին յարանորոգ ներկայութիւնը:

Մատեան Ողբերգութեան մէջ այնքան առատութեամբ գործած- ուած այս պտուղը կը կապուի անշուշտ ծառին, բերքին, արտադրու- թեան, քայց նաեւ բերրութեան, հասունացման, ամրութեան ամ- բողջ հարցին: Հարց՝ որ կը մտնէ երկրորդ Բանէն արդէն, միշտ առ- նուած խօսքի արտադրութեան ծիրին մէջ. «Եւ ընդ ըստով սերմանել բանիս ի նախընթաց չուս ստիճանաց օթեւանացս պատրաստու-

66. Յատկանշական է, որ խօսքը կը դառնայ «պատասխանարան լեզուիս» (ԻԳ, Բ), ինչ որ կարելի է յարեալխօսութեան նկատել, եթէ պատասխանարանը ըլլար սոսկական հոմանիշը լեզուին: Հարցը այն է՝ որ հոս լեզուն է պատասխանարան, ամբողջովին ու էպպէս:

թեան, ի կատարածն ժամանելոյ հաւաքման հնձոցն, դարձայց բեր-
կրեցեալ լրութեամբ քառութեանն պտղոյն երանութեան որայցին բա-
րութեան: Մի տաքեա ինձ արգանդ սրտի անորդի»⁶⁷: Ասոր կը պա-
տասխանէ, փոխաբերութեան նոյն երկար ու մանրամասն ընդլայ-
նումով՝ ամուլ ծառի պակերը. «ծառս ամբարտաշէն՝ ատուարատեղն՝
տեբեալից՝ տենայն ի պտղոյ»⁶⁸: Սերմէն հունձքին, պտուղին տանող
ճամբան, ժամանակը զուգահեռն է Բաներու աստիճանական դիմե-
ցումին դէպքի աստուածային օթեւանները, դէպքի կատարումն ու կա-
տարելութիւնը, լրութիւնն ու արգասաւորումը: Բայց այս դիմեցու-
մը, չուն, զարմանալի կերպով կը պատկերէ վերլնծայումը իբրեւ
նախապէս ցանուած հոնտին պտղաբերումը: Եւ ասիկա այնքան նը-
ման կը դառնայ Վարուժանի խաչքուտին, ուր Աստուածամօր կը տըր-
ուի «հունձքերու նախընծան»: Վերլնծայումը, իբրեւ նոյնին դար-
ձը, վերադարձը, հողին մէջ ընդլայնումէ մը սլերջ, ժամանակ են-
թադրող, պտուած իբրեւ աստիճանական քարձրացում ի կատարածն
ժամանելոյ, արարք մըն է որ կատարէ, կը հասցնէ, բան մը՝ որ
ուրիշ ոչինչ է քան Բանի ստեղծումը, դրքին պտուիլը:

Վերոյիշեալ հատուածի առիթով՝ անխուսափելի է հետեւեալ դի-
տարութիւնը. Նարեկացիի դրութեան ահարկու սեղմութիւնը, «պատ-
կերով մտածելու» իր կերպը, որ վերացականը կը բաղձիւսէ փոխա-
բերութեան եւ կ'երթայ պատկերին բոլոր մանրամասնութիւններու
իմաստաւորումին: Այլաստելու նման եղանակ մը «տճային» վերներե-
ւոյթ պիտի մնար միայն, եթէ ընդերուզուած ջրլար Մատենաձի դըլ-
խաւոր ձգտումներէն մէկուն, որ է՝ ըսել ամբողջը: Մասնաւորն ու
ընդհանուրը, փոքրն ու մեծը, միասին:

ԴՐՈՒԹԻՒՆ ՄԱՏՈՒՑՄԱՆ

Իսկ հիմա՝ երկրորդ նախադասութիւնը. «եւ մատուցեալ, եղեալ
ի հուր թախծութեան անձին տոչորման՝ սպառուղ ըղձից ճենճերոյ
սասանեալ մտացս, բուրվառաւ կամացս առաքել առ քեզ»:

Նախադասութիւնը նախորդէն կը տարբերի հիմնական եզրով մը,
այն՝ որ կը գրուի անորոշ դերբայով: Թարգմանիչները, առանց բա-
ցառութեան, առաջին առ քեզ կը վերածեն Քեզի կ'առաքեմ-ի: Բնա-
պիւր թուրք հրատարակութիւնները անորոշ եղանակ կը դնեն, ինչ որ

67. «Ու մինչ հիմակ լալով կը սերմանեմ վա խօսքերս պատրաստած օթեւաններուդ
ճամբուն նախընթաց աստիճաններուն վրայ, յետոյ, երբ հունձքը հաւաքելու
պահը հասնի, դառնամ բերկրանքովը կատարեալ քառութեան, բարի տրաներու
երանակտ արդիւնքովը: Ամենազթած, չտաս ինձի, ինչպէս իարայէլի սրտի
անորդի արգանդ...» (Բ, ք):

68. «Բարձրուղէն, հաստաշով եւ տերեւալից բայց անպտուղ ծառն մա» (Թ, բ):

յատկանշական է զրարարին: Անորոշ եղանակ կոչուածը, որ ըստ
կարգ մը լեզուաբաններու բային ամէնէն ուշ յայտնուած ձեւն է, ո'չ
ներկայ է, ո'չ ապառնի, ոչ ալ անցեալ: Գրարարի մէջ անորոշ եղա-
նակի ախօրինակ կիրարկումին յատուկ վախճանական իմաստն ալ
կը զետեղուի սոյսպէս անժամանակ ծիրի մը մէջ: Այլարհաբարը
երբ դէմք կ'որոշէ բային, կ'որոշէ նաեւ ժամանակը: Կը կարգայ ա-
ռաքելը իբրեւ ներկային մէջ տեղի ունեցող, յրացող, ի կատար եկող
արարք: Երբ Նարեկացի նախորդ վերլնծայեմ-էն վերջ կ'անցնի ան-
որոշ դերբայի իւրաքանչիւր գործածութեան, առաքումը կը մտածէ՝
եւ կը մտածէ իբրեւ կարողականութիւն: Առաքումը, որ արուոր նմա-
նադասութեամբ մը տարբադարձութեամբ է առ քեզ-ին մէջ, միայն առալ,
դրելը, ուրդելը չէ՝ անշուշտ, այլ եւ յայտնել, արտայայտել, ուր հարկ
է կարգալ յայտնութիւն, բացում, երեւում, ինչպէս կը թելադրէ ա-
ռաքեալ բառը: Ուստի առաքումէն առաջ կայ ուրիշ առաքում, որ
յայտնութիւնն է, որ չի մտնէր ժամանակին մէջ, չի պատկանիր ո'չ
սահմանականին, ո'չ ըղձականին, ոչ ալ ատորադասականին:

Թելադրական պիտի լըլար այս առաքել բայը մօտեցնել հատ-
ուածի վերջնատրութեան մտեղ «առալի» բային: Այս մօտեցումը
հնարաւոր է անշուշտ նմանաձայնութեամբ, ինչ որ նարեկեան, չա-
փաղանց յայտնի, բառային գործարկում մըն է. անոր շնորհիւ «ի-
մաստով» հեռաւոր տարբեր քառեր կը քախին իրարու, գիրար կը
դունաւորեն: Գրութեան մէջ կը յօրինեն ներքայտ համակարգ մը,
որ կը խուսափի առաջին ընթերցումի մը քովէն: Այսպէս է որ ա-
ռակելը խօսքի մակարդակին կը բերէ, կը աահամէ առաքելը, ի-
բրեւ քացայայտում, իբրեւ ցուցարկում, հանդիսադրում խօսքին
մէջ:

«Եւ մատուցեալ, եղեալ...»: «Մատուցեալ»ը հատուածին մէջ կը
գործածուի երկու անգամ: Այստեղ՝ եւ յաջորդ նախադասութեան
մէջ, «պատարաւն քորորապտուղ մատուցեալ ծխոյն քարդութեան»⁶⁹:
Տարօրինակ համակարգայնութեամբ մըն է որ ան կը գործարկէ Մա-
տենաձի երկայնքին եւ ըստ յաճախ՝ այս առաջին հատուածի շրջա-
նակին մէջ: Այսպէս. «մատուցիմք մեծաւ դողութեամբ, սաստիկ եր-
կիւղիւ մատուցանել նախ սղանական սրայս պատարագ»⁷⁰, ուր մա-
տենաձին կը շփոթուի բանական պատարագին, որ ներկայ է ա-
ռակել անդին «պատարագն քորորապտուղ» եւ «բանական զոհիւ» դար-
ձուածքներուն մէջ զրուած: Ուրիշ տեղ. «եւ արդ զի՞նչ քեզ աղերս

69. «Մատուցեալ»ը կը պատկանի բառերու այն ցանկին, զոր թարգմանութիւնները
կը ջնջեն անլրէպ (տե՛ս Գէորգեանի, Թորգոմ Եպիսկոպոսի, Գարեգին Եպիս-
կոպոսի վերածումները):

70. «Մեծ գողութեամբ եւ սաստիկ երկիւղով կը մօտենանք Գու. անգին զօրութեանդ
մատուցանելու համար նախ այս բանաւոր պատարագ...» (ԼԳ, դ):

հաճոյական ի յայսմ եւ ի սոյն, եւ ծուխ անուշից ընդունելի խնկոց մատուցից, գովեալ թաղաւոր երկնաւոր...»⁷¹։ Դարձեալ մատուցանելը կը թոյլ տայ խոսնկի ծուխին, որ նշանն է պատարագին ու զոհաբերումին։ Կը մատուցուի փնչ որ կու գայ մատներով, ձեռքերով, ախինջն՝ մարմնի ծայրամասերէն մինչեւ մարմնի աւարտումն ու զանցումը։ Մատուցեալին մէջ կը խօսի՝ տակաւին ու միշտ՝ մարմինը, զոր պտուղն ըզձից եւ հուրը թախծութեան անձին տոչորման հիանալիօրէն կ'որոշադրեն։

Սակայն ինչ որ էական կը թուի մեզի, ան ալ ծէսէն, ծիսակատարումէն, պատարագի սոսնէն, Աստուծոյ գովքէն անդին մատուցումին յարաբերակցական, մատչողական եղբն է, զոր վերի մէջբերումը կ'ընդգծէ. «մատչիմք... մատուցանել» բայերու յաջորդականութեան շնորհիւ։ Մատուցումը մօտեցում է, ամբողջ մարդկային հետադարձութիւնը հատուկ-անցնող, մատ մը — եթէ կարելի է ըսել — անդին տանող վերնածագումը. կը հասկցուի՝ թէ ինչո՞ւ սաստիկ երկիւղիւ է որ կը կատարուի ան հոս։ Յետագայ էջերուն մէջ այդ երկիւղը կը գտնէ իր քաջատրութիւնը, աւելի հանդամանաւոր կերպով։ Պատարագ մատուցանել կը նշանակէ կրկնել Քրիստոսի առաջին պատարագը եւ այդ կրկնումով, մատուցման մէջ քանոյ կրկնումով՝ մօտենալ Աստուծոյ։

Ինչ որ կը մատուցուի եղեալ է։ Մատուցեալին ու սասանեալին նման դերբայաձեւ այս բառը կը յղուի նարեկի հիմնարարէն մէկուն։ Բայց նախ քան այդ լռենք՝ որ իղձերուն մատուցուող պըտուղը դրուած է ի հուր թախծութեան անձին տոչորման, ինչպէս խոսնելը բուրմառի կրակին մէջ։ Ասիկա այսպէս՝ որովհետեւ մարմնի կրակը, անոր թանձր թափանցկութիւնը կը կազմեն յենարանը խօսքին եւ լեզուի յոգեբուն։ Ինչ որ դրուած է հուրին սլաք՝ կը պատկանի բազմաթիւի, յոգեակի կալուածին։

Եղեալը կը յղուի, ըսինք, Մատեան Ողբերգութեան հիմնարարէն մէկուն, որ է «դրութիւնը»։ Տեսանք արդէն նախորդ էջերուն մէջ, թէ ինչպէս Յիշատակարանը Մատեանը կը յատկանշէ իբրեւ «բազմաստեղեան դրուագս դրութեան» դարձումը, ուր դիտքը կ'որոշադրուի իբրեւ քաղմաթիւ դրուագներով շարակարգուած դրութիւն մը, համատեղութիւն մը, «ի հրաշակերտութիւն միազոյ իրի», իբրեւ խօսքի բազմաստեղն ու միազոյ յօրինումը։ Դրուագը (եւ Դրուակը, ԱԴ, Ը) եւ դրութիւնը ինչպէս եղեալը իրենց մէջ կը կրեն դիտքը, գնելու արարքը։ Բայց ի՞նչ է դնելը, որ սովորականի աշխարհին մէջ, հաղիւ տեղատրել, գետեղել կը նշանակէ,

71. «Ու հիմա, հոս Քեզի հաճոյական ի՞նչ աղբս եւ ընդունելի անոյ խոսնկերու ի՞նչ ծուխ մատուցանեմ, գովեալ երկնաւոր թաղաւոր...» (ՄԵ, Բ)։

եթէ ոչ ընել, կատարել, բայց այնպէս մը, որ արարուածը ստանայ կայունութիւն, հաստատութիւն, հիմք, հիմնուի իր էականութեան մէջ։ Ուրկէ կ'առնէ դիտք։ Ինչ որ դրուած է հոս, մեր դիմաց կամ առջեւ, իղձերուն արտադր, դրուած է այնպէս որ կը հիմնէ այդ պըտուղը ի հուր թախծութեան։ Դրուածը ինչպէս գնողը վստաքն է։ Պօսքը դրուած է, որովհետեւ դասաւորական է, դասիչ է, կամ կանոնաւորիչ։ Որոշ դիտումով է որ նարեկացի կը մօտեցնէ դնելն ու դասելը հետեւեալ նախադասութեան մէջ. «ընդ նախադրելոցն երջանկաց եղեալ եւ դասեալ զայս դաւանութիւն փոքր հաւատոց իմոյս խնդրուածոց»⁷²։ Պօսքը կը գնէ ինչ որ կ'ըսէ ու կը կոչէ։ Ան է որ կ'առկայացնէ։ Ճիշտ ասոր համար է որ ան յետոյ կրնայ վերկայացնել։ Պօսքին դնելու այս կերպը — հասկնալի է — ձեռնել, քան մը տեղէ մը ուրիշ տեղ փոխադրել է, պարզ անոր համար, որ ձեռնելու եւ փոխադրելու համար՝ արդէն անհրաժեշտ է որ վստքը դրած ըլլայ իրերը ուր որ են։

Դնելը դասել մըն է, պարբերել մը, արարին տալով նախորդ գլուխին մէջ արուած իր գործածութիւնը։ Սակայն դասելն ու կանոնաւորելը կ'ենթադրեն բաղմաթիւ քաներ, որոնք դրուին իրարու ըով, իրարու գէմ, դառնարու համար միադոյ, մերօրեայ իմաստով՝ դրութիւն, այսինքն՝ համակարգ։ Յատկանշական տոյրի մը մէջ նարեկացի կը վստի օրինակ չրթներու դրութեան մասին. «եւ անհամբոյր չրթանս դրութիւն օրինաւոր դատմամբ պապանձեալ»⁷³, ուր կ'ըսուի չրթներուն առաջին տեղեւորումը իբրեւ «դրութիւն»։ Շրթներուն, բերնին, բայց անչուշտ նաեւ խօսքին օրինակիձակն է դրութիւն կազմելը, մասերու դասաւորումը ընդհանուր կանոնի մը մէջ։ Կը հասկցուի ինչո՞ւ Աստուծոյ ուղղուող վստքը կը կրկնէ այս դասաւորումը։ Ան ալ կը գնէ / կը դասէ իղձերուն վստանակութիւնը, մարմնին քառսը դրութեան մը մէջ, որ պրութիւնն է։

Այս դրութիւնը վերջապէս կ'այլափոխուի թիւերու դրութեան, ճիշտ հոն ուր նարեկացի կը գտնէ տաղաչափեալ, ի յանդով. «զդրութիւն թուոցս յարմարեցի կական եւ հեծութիւն»⁷⁴։ Պարզամիտ պիտի ըլլար կարծել, որ նարեկացի կը վերաբերի միայն թիւերու դրութեան, ի տառին թուական արժէքը նկատի ունենալով, մինչ իր մօտ

72. «Վերոյիշեալ երջանկներուն հետ գնելով եւ դասելով իմ խնդրուածքս եւ հաստեղիս այս փոքր դաւանութիւնը...» (ԱԱ, Գ)։

73. «Անհամբոյր չրթներն պապանձեցան արդար դատապարտութեամբ» (ԻԳ, Բ)։ Ընթերցողը կը նշմարէ, որ թարգմանութիւնը անգամ մը եւս կը գեղչէ, երբ մէկդի կը ձգէ «դրութիւն»։

74. «Թուական դրութեամբ յօրինեցի ողբական բանաստեղծութիւններ, այսինքն կական, հեծութիւն...» (ԻԷ, Կ)։ Թարգմանութիւնը, նորէն հարեանցի է աւելնալոյն։

յաճախ «ի մի թիւ» կամ «ի մի գիրք բերել» համարժէք են: Կականն ու հեծութիւնը յօրինուած են գիրքերու դրութեամբ, որ կը կազմէ «ողբաձայնիցն բանաստեղծութիւն»ը: Ուստի եղեալին մէջ լինելուն չէ գիրքերուն եւ լեզուին յղում մը:

ԽՈՒՆԷ

Ինչ որ կը մատուցուի «ըզմից ճենճերոյ սասանեալ մտացս» պտուղն է, Գարեգին Եպիսկոպոս կը թարգմանէ «սասանած հոգւոյս իղձերուն խունկը ճենճերող», յապաւելով նախ պտուղը եւ անոր տեղ զնետով խունկը, ապա՝ նոյնացնելով հոգին ու միտքը: Խօսքը, պտուղը, աւարտումն է մտքի իղձերուն, այդպէս «ի հուր թախճութեան անձին տոչորման»: Բնութեան պատկերը կը կազմէ ընդհանուր յատկը փոխադրութեան, ցրտած՝ ամբողջ հաստուածի երկայնքին եւ իր կարելիութիւնները դանդաղօրէն դարձանոց: Բուրվառի խորքին՝ կայ կրակը անձին տոչորման⁷⁵, անոր թախճը, մարդկային այդ թանձրութիւնն ու մութը: Յատկանշումները, որ առաջին հաստուածը առաջին անգամ ըլլալով կ'ընէ մարդու «նեղքին» աշխարհին, կը վերաբերին ամբողջ պոյութիւնը շունդ ստոմոսութեան մը: Թախճ մը՝ որ կը տոչորէ, կը պրփռէ, տը անձը կը տառնապեցնէ, ճիշտ անոր համար որ կայ: Նարեկացի չի՞ գրեր արդեօք այս տողերուն մէջ «խօսուն տունկին», ինչպէս ինք կ'ըսէ, էսպէս անհանգիստ, անկայուն կացութիւնը, լեցուն՝ միշտ, տենչերով, կիրքերով, հեռաւորի ու մօտաւորի ցանկութիւններով, մտահոգ ու մըթամած:

Խօսքը, որ կամքի բուրվառով կ'ուղղուի Աստուծոյ, կը ծագի, կը բխի մարդու ամբողջութենէն, անոր անձէն, այդ կրակէն զինք կազմող, իրեն ինքնութիւն տուող, մարդացնող: Այդ անձը՝ որ ունի դէմք ու գիրք ու պատմութիւն: Եւ ի գուր չէ, որ քանի մը տող անդին խօսքը կ'առնուի ամբողջ մարմնին. «եղի է խորոց աստի լուգայութեանց խորհրդակիր անեկիս»: Մտքէն, իղձերէն, կամքէն վար եւ անոնց հետ կայ մարմնին թանձրութիւնը, զգայութեանց սենեակը, որուն աւելի ծանրութիւն կու տայ ճարտին վերաբերումը. «ողջակիզեալ զօրութեամբ ճարպոյ՝ որ յիսն է պարարտութիւն»⁷⁶: Հետեւաբար՝ խօսքը կը հաւաքէ, իր մէջ կը միաստորէ, կը կրէ ամբողջ

75. Նաքեկին մէջ՝ տոչորումը գրեթէ միշտ կապուած է քրտին ու ջերմին. «բժշկեալ զհրատապ ջերմեանն տոչորումն մղձկեալ սրտիս» (Խ, գ):

76. Քանի մը տող անդին հսկողը կը յղուի Հի սաղմոսին, ուր փաստօրէն կը կարգացուի ճարպի պակերը, կապուած անբաւարարութեան. «Ելցեն որպէս փ ճարպոյ անխառնութիւնը նոցա, զի քնացին նոքա ըստ խորհրդոց սրտից իւրեանց» (Սաղմոս Հի, 7):

միջին աշխարհը գրայութեանց, կիրքերուն, մարմնի ու հոգիի մեղքերուն, ճարպին ու ասոր սրտարտութեան: Ինչ որ, ի միջի ալլոց, վաւերական հերքումն է հոգիի ու մարմնի բաժանումին, խօսքին ու ցանկութեան, գիրքին ու կիրքին:

Ընթերցողը կը նկատէ անմիջապէս, որ հաստուածը մեզի տեղադրական տեղեկութիւններ չի բերեր ուղղակիօրէն: Առաջին Բանը, ինչպէս Մատեան Ողբերգութեամբ ամբողջութեամբ, զարմանալի կերպով չի ճշտեր տեղն ու վայրը այս քանական պատարագին: Նաքեկը, որ ախճան մանրամասնութեամբ կը հետեւի մեղքերու թուումին, կարծէք դուրս կը կանգնի տարածութենէն ու միջոցէն: Զարմանալի լուսութիւն, բայց նաեւ յատկանշական ու լթեղբայական: «Զգայութեանց սենեկիս» դարձուածքը այն հատուկ լուսութեան մին է, որ միջոցի որոշադրում մը կ'ընէ: Կարելի է անկէ մեկնելով մտածել, որ հսկողը կը խօսի զգայարանական, նիւթեղէն սենեակի մը, խուցի մը մէջ: Բայց ո՞ր չափով գրայութեանց սենեակը չէ ինչ որ դարձուածքը տառացիօրէն կ'ըսէ: Ո՞ր չափով նոյն աստեղ ալ սենեակը պարզապէս աշխարհը չէ, նիւթեղէն աշխարհի բովանդակը, որուն ամբողջութիւնը ունի իր մէջ հսկողը: Մատեանին լուսութիւնը յատկանշական է այն իմաստով, որ կը լուսաբանէ ողբերգութիւնը: Ողբերգութիւնը կայ միջոցէն, տարածութենէն, ժամանակէն վեր ու անդին: Անոր տեղը աշխարհն է, այսինքն՝ ոչ մէկ տեղ, վերջին Դատաստանին յարակայ արհաւիր, Աստուծոյ աչքին առջեւ: Այլ խօսքով՝ վերացական վայր մը, չէզոք, միջին ու խռովիչ: Ուր խօսքը կը գրուի:

Հաստուածի փոխադրութեանց տարածութիւնը կը կազմակերպուի ուղղահայեացին վրայ, որ աստիճանական գլխեցմամբ՝ զգայութիւններու խորհրդակիր սենեակէն կ'երթայ դէպի Աստուծոյ բարձրութեան: Իրեւել գործող ոյժ՝ կամքը կը տառնայ վերընծայումը արարող, մարմնաւորող բուրվառ: Խօսքին այս առաքումը, վաղվադակի, քէպի վերանցականը, կը քանաճեւորի իրեն խունկին հոտը: Անշուշտ բուրվառին պատկերն է որ կը հիմնէ խունկին մուտքը, արտադրող «ծիտին քարդութեան» միջոցը: Հաստուածի վերջաւորութեան՝ գրութեան պատկերային միութիւնը ապահովելու միտումով, պատկերը կ'արձակէ իր երկրորդ երեւումը. «այլ իբր զբարեալ խունկն հաճոյական, ի խորանին Սելովայ», եւ այս կրկնումը փաստօրէն կը վերադարձնէ «հաճոյական»ը: Խունկը, կնքողը, աստեղ հոտն ու բոյրը ապաւելի ու անսպասելի գործածութեան կ'ենթարկուին Մատեանին մէջ, փոխ առնուած շարականներէն ու կրօնական գրականութենէն, մասնաւորաբար գովաբանութեան շնորհիւ:

Այսպէս է որ հաստուածային խօսքը խնկեալ է. «եւ արդ կատարեալ է բան խնկեալ քո» (ԺԵ, դ), ինչպէս է Երրորդութեան խորհուրդը ինքնին. «խնկեալ խորհրդով անթարքմանեալ յերրորդութեան»:

Թեանդ (ՀԳ, գ) : Գոյաբանութիւնը, իր անհուն ճարտարին մէջ խօսքը նորոգելու, խոնկիւն՝ վեր իր տեսողական ընդլայնումին կը դիմէ, եւ զփուար չէ ծովսի ոլորտներուն մէջ տեսնել փոխարանական խօսքին ոլորտապտոյտը, անոր բարդութիւնը : Զուգորդումը բացայայտ է խոնկիւն փոխարեքցմամբ : «Գոյս ձայն մաղթանաց բուրմամբ հաւատոց քեզ, ամէնօրհնեալ թաղաւոր... յերկինս առաքել»⁷⁷, ուր խոնկիւն բուրումը կը վարակէ հաւատքը, կը յիշատակէ մաղթանքի ձայնին : Մէկ աստիճան վեր՝ խօսքը ինքնէն ուր կը վերածուի խոնկիւն, կատարեալ հաւասարումի մը մէջ : «տարածեալ փոխարեք ձեռնաց համարձամբ գոյն կնդրուի բանի բնակողիդ... մատուցեալ յաւէժ ընծայեցուցանեմք այսու բարբառով քարեշնորհութեան...»⁷⁸ եւ խօսքը կը դառնայ անուշահոտութիւն : «ընկալ զխոստովանութիւն անձնադատ բանիս ի հոտ անուշից»⁷⁹ : Ըսի արդէն, որ խոնկիւն յղումը իր պատկանի ամբողջ աւանդութեան մը : Իւրայայտուիլը, աւելի ճիշտ՝ կարեւորը, այստեղ խնկելուն ու լռութիւնն գործարկումն է իրբեւ խօսքը յատկանշող տարրեր, որուն շնորհիւ խօսքը կը վարակուի տեսողականին, պատկերին հանդամանքներէն : խօսքը խնկել է, այսինքն՝ փառաւորել, գլխի, օրհնարանել եւ ինչպէս ախտի տեսնենք՝ ողջակիդել : խոնկիւն բարդութիւնը խօսքին թէ՛ եթերաքումը կը թելադրէ, թէ՛ ալ թանձրութիւնը, ընծայուող՝ Աստուծոյ, բայց ծխող այստեղ :

Խոնկի պատկերին տեսա-խօսական ընդարձակումն է, որ կը հիմնէ նոյնքան անսպասելի ազդեցումը հետեւող նախադասութեան երկու բայերուն, նոյնաձայնութեամբ տոյրարական դարձող : «Այլ հոտտեսցիս, հայեսցիս, գլխի, քան ի պատարագն բոլորապտուղ մատուցեալ ծխոյն բարդութեան» : Տարօրինակը «հոտտեսցիս, հայեսցիս» կարճումն է, որ կը մօտեցնէ հոտառութիւնն ու տեսողութիւնը, ինչպէս վերը արդէն «ձայն հառաչանաց»ը կ'ուղղուէր «տեսող դադանաց»ին, այսինքն՝ նման ազդեցում յսողութեան ու տեսողութեան միջեւ : Հոն ուր ընթերցողը կը սպասէ նոյն զգայարանի յղում, այնտեղ նարեկացի կը մօտեցնէ տարբեր : Գրութեանական այս «խաղը» անշուշտ կը միտի ընդգծելու Աստուծոյ իշխանութեան ամենատարած ներկայութիւնը : Թէ՛ տեսնող է ան, թէ՛ լսող, թէ՛ հոտառող, թէ՛ հայտը :

77. «... կարենամ հաւատքի բուրումով դէպի երկինք Քեզի ուղղել իմ մաղթանքիս ձայնը» (ԺԲ, գ) :

78. «Ախտերնիս տարածելով եւ ձեռքերնիս բարձրացնելով՝ այս բանաւոր կնդրուիլ կը մատուցանենք... այս շնորհալի քարբառով» (ՀԵ, գ) :

79. «Ինքնազարով խօսքերուս այս խոստովանութիւնը ընդունէ իր անուշահոտութիւն» (ՀԱ, գ) :

Խոնկի պատկերը կը կցուի զոհարեքումի, ողջակիցի ծէսին, բայց նոյն պատարագին, հակադրութեամբ հին փառապանին : Կրակը, որ կ'այրի բուրմաւորն մէջ, իրբեւ անձին տոչորումը, կը կազմէ անձին կեդրոնը, կ'ելլէ անոր թախիծէն : աւելի ճիշտ՝ անձը կրակն իսկ է : Այլ տեղ՝ հակողը կ'ըսէր : «փայլեցուցեր փշմամբ», որ մարդուն ստեղծումը չէ միայն շունչով, այլ անոր փառաւորումը փայլով : Ծուռը կը փայլեցնէ, կը լուսաւորէ կաւին զէմքը, որովհետեւ անոր դէմք ըլլալու կարողութիւնը կու տայ : Ծնչառութիւնը, շարժողութիւնը խօսքին՝ էական է Նաքիկին մէջ, առանց անոր ոչինչ կարելի է հասկնալ կրկնութիւն, կրկնողահակադրական ուրուագիծերու փորձունէութեան : Սկիզբէն՝ խօսքը կը չափուի շունչով, կը չափուի շարժումով, մարմնով : Կրակը կը յղուի աշխարհ՝ փայլին ու շունչին, բայց նաեւ մարմնի : «ճարպին» :

Խոնկ, կրակ, պատարագ : զոհարեքութեան մը բոլոր տարրերը ներկայ են արդէն : «ընկալ գաւազանամանեայ բանիցս յօղութեմ քեզ ի հաճութիւն, եւ մի՛ քաղկութիւն : Երբէ ի կտորոց աստի զգայութեանց խորհրդակիր սենեկիս՝ վաղվաղակի ժամանել առ կամաւորական նուէր բանական զոհիս, ողջակիցեալ գորութեամբ ճարպոյ որ յիսն է պարարտութիւն» : Արագ կարճեցումով մը՝ գրութիւնը նուէրը, ընծան կը դարձնէ «կամաւորական» զոհարեքում, ողջակիցում, ուր կրկին անգամ կը հնչէ «կամքը» :

Բուրմաւոր առաքման պատկերը որոշ յոյս կը տալէ հաստատուն մէջ կրկնուող «կամք» բառին վրայ : Սուրբին անգամ՝ ան կու գայ զգայութիւններու յղումէն առաջ, իրբեւ բուրմաւոր շարժող ոյժ : Երկրորդ անգամ՝ կը յայտնուի «կամաւորական նուէր»ին մէջ, զգայութիւններու յիշատակումէն վերջ : Կամքը ըստ ամենայնի անոնցմէ անջատ ու վեր գորութիւն մըն է, որ կը քունէ մարմինը վեր, Աստուծոյ առջեւ, կ'իշխէ մարմինը կազմող հակադիր տարրերուն : Բայց այս արարումի, գոյաբանութեան տանող գորութիւնը լծողութեամբ է բանականութեան եւ ամէնէն առաջ կը խօսի հնազանդութեան : Բանական զոհին կամաւորական նուէրը կ'ենթադրէ օրէնքին ենթարկուող, դայն ընդունող եւ իրաւործող գործօն մը : Ինչ որ կ'ընծայուի, կը տրուի կամովին, առանց վերին ու քարձր Զորութեան սեղմումին կամ պարտադրանքին : Ուստի՝ կամքը ազատ տուչութիւն մըն է, ազատ ընծայում մըն է, փարում մըն եւ ո՛չ՝ համակերպում մը : Ընծայումը, նուէրը կու գան կամքի հարստութեան, լոտենք՝ չքեղանքէն, անշահախնդրութենէն : Փ հարկէ կամաւորական նուէրը կարժեւորուի միայն երբ ընծան քաղմարտէք է, շահեկան, եւ որմէ դժուար է բաժնուիլ : Ապաքիտարումը օրինակ, որ կամաւորական նուիրումի ձեւերէն անէին է, անխմատ եւ անհեթեթ բան մը պիտի ըլլար՝ եթէ աշխարհը պարզապէս անարժէք ու անկարեւոր նկատուէր, ինչպէս

կը մտածուի յաճախ: Այսպիսիստեղը ո՛րքան զիւրիկն պիտի դառնար՝ անհաճոյ աշխարհի մը մէջ:

Միւս կողմէ կամքը ինքնին գրաւական մը չէ: Նարեկացի չի դադրիր մեղի թելադրելէ, որ կանոնէն վրիպումը, ուխտին հերքումը (22, բեւե), օրէնքէն հեռացումը յարանորոգ երեւոյթներ են: Պէտք է ըսել, որ ինքնագործ կամք մը, բոլորովին անկախ զգայուն թիւններու հմայքներէն, կը կրէ իր մէջ նոյնպէս վտանգ մը: Աշուտոր տողի մը մէջ՝ պարտած է հետեւեալը. «Քանորի կամերով ուժգինս ընթանալ՝ ընկալ սաստկապէս, յանչափն ձգտիլ՝ իմոյն ոչ հասի, ի մեծագոյնն ամբառնալ՝ աստուտ գլորեցայ, յերկնային ուղևոյն՝ անդընդոց մատնեցայ»⁸⁰: Ինչպէս տողին շրջանակը կը բացարձայտէ, երբ հոգիին աչքը չի յառիր Աստուծոյ, երբ կենցաղը չի հետեւիր օրէնքին, կամքը կը դառնայ ինքնագործ, ուժգին ուղևոյ, ինքն իր հիմն ու նպատակը իր մէջ պտնող կորստաբեր դործօն մը:

Պէտք է ըսել, որ հաստուածի պատկերակերտութիւնը եւ փոխաբերութեան հիւստածքը կը քեւեռին ողջակիզումի տեսարանին շուրջ, որ իր կարգին կը կրկնէ — լիւթս — «կը ցուցէ» պէտք էր լրանլ՝ բառին տալով «ցուցք» ի իր կորստած առումը, Քրիստոսի յարացուցային արժէք ունեցող զոհաբերումը, պատարադը մարդոց փրկութեան համար: Այս բոլորը «նորութիւն» չեն անշուշտ, այնքան աղ ողջակէզը կեդրոնական դէպքն է ամէն «կրօնական» դրականութեան: Նորը անոր տրուած մեկնաբանութիւնն է: Արդարեւ՝ Նարեկացիի գրողական վիրառումը կը ձգտի այս ողջակէզը դարձելու խօսողին օրինակիճակը: Բանական զոհ դրող-խօսող մէկն է, ինչ որ այս ողջակէզը կը դարձնէ մէկ նոր անունը, մէկ նոր ծէսը պրելուն:

Անտեղի չէ վերոյիշեալ տողերը կարգալ Մատնանի վերջին Բանեքէն մէկուն գուգահեռ, ի մասնաւորի 22 Բանի սա տողերուն մէջ, ուր անպատեղի հանդիսութիւններ կան Մուտքին հետ. «Եւ արդ ընկալ դայս հիւստած քանի աղիողորմ հեծեծանաց, եւ հոտոտեցիս յայս նուէր քանի անարիւն զոհի, թաղաւոր երկնի. եւ օրհնեալ տրեա՛ զտառ մատենի այսր ողբերգութեան, եւ գրեալ գրողմեցես յարձան յաւիտեան ընդ հաճոյականացն ապառաւորութիւնս»⁸¹: Նշմարել՝ «ընկալ... հիւստած քանի» նախադասութիւնը, իր կառոյցով եւ քաղաղութեամբ ա՛յնքան նման «ընկալ... քանիցս յօգուած»ին, ինչ որ

80. «... վանդի ուղևոյ ուժին քալել, խորը խրեցայ. ուղևոյ անչափելիին ձգտիլ՝ իմինիս չհասայ. ուղևոյ մեծագոյնին ելնել՝ կենաց տեղէս վար գլորեցայ, երկնային ուղիէն անդունդներուն մէջն ինկայ» (Ծն, դ):

81. «Ընդունէ ուրեմն աղիողորմ հեծեծանքի իմ այս բանահիւստութիւնը ու անարիւն զոհ մը հոտոտէ այդ քանաւոր նոսէրին մէջ, երկնաւոր Թաղաւոր. օրհնէ եւ արքէ ողբերգութեան այս մատենը ու գրոյն ըրէ յաւիտենական արձան հաճելի ապառաւորութեան» (22, բ):

մեղի կ'արտօնէ «յօգել»ը մօտեցնել «հիւսել»ին: Աւելին՝ կը գտնենք նորէն «հոտոտեցիս»ը, որ կը կապուի «նուէր քանի անարիւն զոհի» խօսքերուն, տառացի գուգահեռ՝ «նուէր քանական զոհի» քացատրութեան:

Մատնանի վերջաւորութեան դրուած այս հաստուածը բառացիօրէն, կարծէք, ինքնաշղթումով, կը կրկնէ առաջին հաստուածը, գրքի մը մէջ, ուր այնքան սանձարձակ կը թուի գրութեան ընդլայնումը: 22 Բանի տողերը ինդրոյ առարկայ կը դարձնեն մատնանը, կը ճշտեն անոր պաշտօնը եւ անոր արդիւնքը, որ է «գրքի յարակարգութեամբ» հսկողին կենդանագրումը. «յարակարգութեամբ քանի այսր տփերի դրեցայց կենդանի»: Արդ՝ իր երկրորդ ընդլայնումին մէջ, ողջակէզի տեսարանը կը գործարկէ իրքեւ գրելու արարքին մէկ տարադրումը. նոյն տարբերուն վերագարձը, նոյնին կրկնումը, նոյն «աղէտ»ին արձանագրումը այս անգամ յատկօրէն կը մտածուի իրքեւ մատնանին ըլլալու կերպը: Ան ուր կը խօսի, կը հիւսէ, կը գրէ՝ եւ գրելով կը դառնայ զոհ քանի, քանական, «կը գրէ կենդանի». գրեցայց: Նշմարեցէք հիանալի երկխոսութիւնը դարձուածքին, անշուշտ ի դործ պնող՝ գրաբարի յատուկ երկխոսութիւնը. գրելը ո՛չ միայն արդի գրելն է, այլեւ ըլլալը, դառնալը: Եւ երկու իմաստները անբաժանելի են իրարմէ: Գրելը այսպէս կենդանի ըլլալ է ձայնով՝ զիւրին մէջ, լինելութիւն մը, փոփոխութիւն մը, որ իր տարադր կը գտնէ ողջակիզումին մէջ: Այն ուր կ'այրի, կը կիզուի, մարմինն է, մարմնափոխական ճարպը, փոսքին մէջ: Ինչ որ կը թելադրէ, թէ խօսքով յարստուող, անոր մէջ ամփոփուող մարմինը կը կիզուի: Սկիզբին վերաբարձող խօսքը փառատօրէն կը կիզէ մարմինը՝ ուրմէ կ'երէ: Կը անանի անկէ ու գայն կը սալառէ: Հետեւաբար վերագարձը, վերջնափոխումը, կ'ենթադրէ ջնջում մը, ոչնչացումը խօսքի շրջանակին: Այն ատեն կը մնայ միայն գիրը, «յետ մահու», այն գիրը որ «իմովս ձայնիւ» կ'աղաղակէ իմ դէմ, կարծեա ըլլար ինքս՝ գրեցեալ կենդանի: Կը մնայ միայն գիրը:

ԱՆՈՒՆԸ

Ինչ որ կ'այրի բուրյառնին մէջ տոչորտը անձն է՝ բխող թախիծէն, անձը անոր՝ որ ինքզինք Գրիգոր կը կոչէ: Գրիգոր այս աղբիւրն մէջ է որ կը դառնայ հսկողը, ձգած, գրքի տեմին, անհաստին յատուկ բոլոր յատկանշումները, կենսադրութիւն ու անձնական պատմութիւն:

Անունը, Գրիգոր, Մատնան Ողբերգութեանի մէջ կը քանի նախ իրքեւ ստորագրութիւն: Յիշատակարանի «Գրիգոր կրօնաւոր քահանայ...»ն այդ է միայն: Բայց հարցը այն է, որ անունը կը գործարկէ գրութեան մէջ, իրքեւ գրութեանական տարր, երբ կը մեկնա-

բանուի. «Յաւազանէ կողեցայ Արթուր, եւ ես ի քուն մահու ննջեցի. ի փրկութեան աւուր հակող յորջորջեցայ, բայց զգաւորութեանն՝ աչքս կափուցի»⁸²: Թէ յունարէնի մէջ «Գրիգոր» (Γρηγόριος) կը նշանակէ արթուն եւ հակող, առիկա նուաղ կարեւոր է անշուշտ՝ քան մէկ լեզուէն միւսը փոխադրութիւնը, մասնաւորապէս անունի վերածումը — վերացումը — լեզուին մէջ արդէն եղող իմաստի մը: Անունին տրուած երկրորդ իմաստը փաստօրէն կը սրանցէ կենսադրականը, աւազանայինը, եւ խակական կիրովան է, այլափոխումը, տանող՝ «փրկութեան օրուան»:

Այլ կարեւոր ազդակ՝ այն որ անունը կը դառնայ վիճակի մը յատկանշումը. Գրիգորը կը փոխակերպուի հակողի, ապաստող «փրկութեան օրուան», որ ուրիշ պահ չէ եթէ աչ Մատեանի տրամախօսութիւնը: Հակողը՝ այսինքն՝ ոչ ոք կամ ամբողջ մարդկութիւնը: Ան որ կ'աշխարհակապի բուրմառի հնոցին մէջ՝ զաղարած է Գրիգորը ըլլալէ, Ժամանակի մը, վաղի մը մէջ տեղաւորելի: Հակողը բազմաթիւ անդամներ կ'աւանդէ արտ. «եւ քանզի առ ամենայն հասակ տնկեցեալ յերկրի ազգ քանականաց՝ այս պատուէր նկարագրական նորոգ մատենի ողորոց նուազի, որ դամենեցունց տւնի զկրից պատահմանց նշանակեալ յիւրում պատկերի, իբր կցորդ մեծագիտակական կարեաց համայնից...»⁸³: Գիրքը կը նշանակէ, իր պատկերին մէջ կը նկարագրէ բոլորին կիրքերը, բոլորին պատահածները, դիտակ աւ կցորդ՝ թուրքի վիշտերուն: Ասոր համար է որ ան կ'ուղղուի «առ ամենայն հասակ տնկեցեալ յերկրի ազգ քանականաց»: Այլ տեղ՝ նման տողերու մէջ հակողը կը դրէ նոյն ընդհանրացումը. «Արդ ես ճշգրիտ պատկեր ամենայն երկրի՝ զիմա խառնեալ ընդ նոցին պարտիս, եւ ի նոցայոցն գառ իս դառնութիւն կրկին առաւելեալ, նօքօք հեծեծեցից...»⁸⁴: Նշարենք կրկին անգամ «պատկեր» բառին վերադարձը, «ամենայն»ին հետ: Պատկերը, աստիճանաւոր ու շրջանակեալ, կը կրէ իր մէջ, կը նկարագրէ բոլորին պատահածները, որով անոր սահմանափակումը, որոշ չափով, կը յորդի: Իսկ ամենայնը, աւելի անդին կը յայտնուի շատ փոխ ու անտարբեր նախադասութեան մը մէջ, թերադրելու համար. եսին ու համայնին միաձուլումը, ա-

82. «Աւազանէն արթուն կողեցայ, ու մահուան քունով ննջեցի. մկրտութեան օրը հակող յորջորջեցայ, բայց աչքերս փակեցի զգաւորութեան դէմ...» (ՀԲ, Բ):

83. «Ողորդու այս նոր մատենը, որ, իբրեւ ամէնուն կարիքներուն քաջատեղեակ, իր պատկերին մէջ կը խտացնէ ամէն կարգի կիրքերուն պատահումները, նկարագրական պատուէր մըն է՝ երկրի վրայ եղած քանականներու ցեղին բոլոր հասակներուն...» (Գ, Բ):

84. «Արդ, ես ճշգրիտ պատկեր բոլոր մեղաւորներուն, իմիներս անոնց յանցանքներուն հետ խառնելով ու անոնց մեղքերուն դառնութիւնը իմինիս վրայ աւելցնելով...» (Ծ, Գ):

սեղի ճիշտ՝ եսին պերազանցումը համայնով. «Ես միայն եմ եւ այլ ոչ ոք, ես ամենայն եւ յիս ամենեցուն»⁸⁵: Ես ամէնն եմ եւ իմ մէջ են բոլորին պատահածները. այսպէս համայնը իր մէջ առնող եսը, համայնացողը հակումի միանկութեամբ՝ դիւրաւ կը մտնէ փոխադրութիւններու փոխակերպումին մէջ: Կը դառնայ ամէն ինչ, ամէն իր, ամէն մարդ: Կ'ըլլայ ծառ ամուլ (Թ, Բ), ձի փօսնական, յովանակ, երինջ, մարդ մոլեղնական, մանուկ մեղանչող, բանական անասնական, ձիթենի ամայական անարողական (ԻԲ, Բ), կորուած դառն (ԺԵ, Բ), եւ դեռ կարելի բոլոր նոյնացումները աշխարհի տարբերուն հետ. քաղաք անպատուար, գետին անօգուտ, հեղեղաւար, ուրկէ ամէն ինչ կ'անցնի, մէկ փառքով՝ «աստուածախնամ երկիրս անձնաւոր» (ԼԹ, Բ): Կը հասկցուի ինչո՞ւ ինքզինք «կրկնամեռ փօսուն սունկս անյոյս» կոչողը, յանկարծ կը նոյնանայ գրքին հետ եւ կը դրէ, կրկնելով Եղեկիէլի մէկ պատկերը. «մատենս շնչական բարդեալ ի յինքեան ներքոյ եւ արտաքոյ ողբս եւ վայս եւ ձայնս...»⁸⁶: Ես՝ մատենս մը փօսուն, մատենս որ կը կոչէ ինքզինք «ողբերգութեան», մատենս համայնի կիրքերուն: Ա՛ն, որ կը խօսի, գիրք մըն է, որ կը փօսի համայնէն, իբրեւ համայնը:

Պիտի տեսնենք աւելի անդին, որ փօսողը, գիրքը փօսքն է բոլորովին առ փօսողի: Ինչ որ փօսողը կը վերածէ փօսքի առարկայի մը, բացումը քի մը, կոկորդի մը, որուն ընդմէջէն կ'անցնի առ շունչ, ինչ որ այնքան յատկութեամբ կը գրուի վերադրութեան առ շարքին մէջ. «յարմարիչ բանից, տանձարկու լեզուի, շրջադրութիւն շնչոյ, կացուցիչ հաղադի» (Ղ, ա): Այսպէս՝ Նարեկ-ի մէջ փօսողը չի փօսիր իր անունէն, եթէ մոյմիսկ փօսի իր անունով: Անոր պրածն ու ապրածը չեն պատկանիր իրեն, այլ իրմէ անդին միշտ ուրիշներուն, համայնին, Բանին: Հակողը ընդարձակ պրածիւրն է անոր, անոր քարտուղարն ու լսողը:

ԳԵՐԵԴԱՐՁՈՒԹԻՒՆ ՏԱՊԱՆԻ

Մինչեւ հոս, մէկդի պրածեցաւ ընթերցողը հատուածին գլխաւոր նախադասութիւնը. «ընկալ գաղաւաթաձապ քանիցս յօղուած, քեզ ի հաճութիւն, եւ մի՛ ի բարկութիւն», այնքան նման «եւ արդ ընկալ զայս հիւսուած բանի աղիողորմ հեծեծանաց» նախադասութեան (ԶԼ, Բ): «Ստակաւամասնեայ» բառը, իր աւելի կարճ նմանակով, «սակաւ»ով յաճախ կը յայտնուի տրոքին մէջ, թարգմանիչներուն առ-

85. «Ես եմ միայն, ուրիշ մէկը ոչ. այդ բոլոր յանցանքները ես եմ, ու ամէնուն յանցանքները իմ մէջն են» (ՀԲ, Բ):

86. «Ես այն շնչաւոր մատենն եմ, որուն ներսն ու դուրսը, վայեր, ողբեր եւ ձայներ բարդուած են...» (ԼԹ, Բ):

չեւ նոյն դժուարութիւնը յարուցանելով: Այսպէս՝ մատենանին վերաբերող հաստուածի մը մէջ կ'ըսուի. «եւ արդ, քանզի ի գլուխ կատարման հասեալ սակաւամասնեայ կտակի աշար ողբերգութեան, աւրա՛, տէր, վախճան դարձարման առնուլ ընդ աշար բանից մարթանաց ինքնանախատս կշտամբութեան եւ որ յիս կրին չար սովորութիւնք»⁸⁷: Իսկ «սակաւ» կը կարդանք ալ տեղ. «ընկալ զսակաւ խոստովանութիւնս անհամար մեղաց, որ զքնաւս համայն տեսանես»⁸⁸: Սակաւը եթէ քիչն է հակադրուող անհամարին, չեմ կարծեր որ սակաւամասնեան, որուն իմաստը այնքան բացարձակ է, նշանակէ «դոյզն» ու «համետ»⁸⁹, ինչպէս կը թարգմանէ Գարեգին Տրապիտոնի: Թէ՛ «ընդունէ դոյզն աշար խօսքերուս հիւսուածքն», թէ՛ «ընդունիր հիւսուածքն իմ աշար կարճառօտ ու տեղմ խօսքերի» (Վ. Գէորգեան) անընդունելի են, ո՛չ անոր համար որ «յօդուածը» հիւսուածքի կը փոխեն, ինչպէս Թ. Շալ. Գուշակեան դայն կը վերածէ «յեռուածք»ի, այլեւ որովհետեւ չէ՛ն մտածեր «սակաւամասնեան»:

Արդարեւ՝ աշար նախադասութիւնը կը յատկանշէ Մատեան Ողբերգութեանի յորինման եղանակը, կազմութիւնը փոքրածաւալ կտորներով. Յիշատակարանի «բաղմաստեղնեան դրուալս դրութիւն»ը չի թելադրեր ուրիշ բան: Յօդուածը, ինչպէս հիւսուածքը, միշտ պահող իրենց բարական, դերբայական արժէքը, կ'երթան փոքր մասերու աղուցումի՝ եղանակին, հիւսուածքը առաւելութիւնը ունի յօդուած դարձնելու տեսանելի եւ դայն տարադերու իբրեւ նոյն բանին չարունակութիւնը: Ինչ որ Մատեանը կը դարձնէ ընդարձակ հիւսուածք մը, ներսէն ու դուրսէն բանուած՝ ողբերով, առանց բեկումի, առանց մկրատումի: Բայց աշար նախադասութիւնը մոյմ ատեն կը սահմանէ մարդկային խօսքի էութիւնը իբրեւ նոյնպէս յօդուածեալ տարրերէ բաղկացած չաղկապում, այսինքն՝ չարահիւսեալ լեզու:

Բաներու հիւսուածքը ընծան է բանաստեղծի զոհին, որ կը մեռնի որպէսզի վերածնի: Բայց բանականը դեռեւս կը համարկէ իր մէջ նաեւ «հոգեկան»ը. այսինքն՝ եղածը «հոգեկան» ողջակէզ մըն է, որով հակողը կը յատկանշէ դրողական կիրառումը՝ իբրեւ մահ, սպառումը գրողին եւ ծնունդը դրբին (հեռու չենք անշուշտ մկրտութենէն): Ողջակէզին մէջ եւ անով՝ խօսքը կը ջնջէ աքսորը եւ կ'ըսէ դարձը Եզիպտոսէն: Յատկանշական զոգաւհեմով մը Երկրորդ Բանի առաջին իսկ նախադասութիւնը կը մօտեցնէ «յօդաւորական»ն ու դարձը. «եւ արդ քանզի առ բարձրեալն Աստուած յօդաւորական

87. «Ու տրովհետեւ այլեւս ողբերգութեան աշար սակաւամասն կտակին ծայրն եմ հասած, աշար աղօթքներուս հետ՝ աշար ինքնանախատ կշտամբութիւններս եւ իմ մէջը եղած չարութիւններն ալ վերջացուր» (Զէ, ա):

88. «... ընդունէ անհամար մեղքերուս աշար աննշան խոստովանութիւնը, Դուն որ ամէն բան ամբողջովին կը տեսնես...» (Ծէ, գ):

չրթամբը կարդաս, որ գործովը միայն գրաւի եւ ոչ ստեղծաբանութեամբ կաշառի, որ յեզիպտոս միշտ ունիս զարտիղ զդարձն...»⁸⁹: Ան որ առ Աստուած կը խօսի յօդաւորական շրթներով, մինչ փրտը Եզիպտոս է, ի՞նչպէս կրնայ իրագործել դարձը կամ վերընծայել: Վերադարձող խօսքը արէսք է փաստօրէն ո՛չ թէ ջնջէ աքսորը, այլեւ զանցէ դայն: Խօսքը արէսք է կատարէ աշար «հոգեկան թելատումը», ինչպէս կ'ըսէ Որդիւնէս, ընդունի դայն իր մէջ, վերադառնայ իր մեկնակէտին: Նոյն դարձի մասին է, որ կը խօսի հաստուածի վերջին նախադասութիւնը, կրկին բերող խունկի պատկերը. «այլ իբր զբուրեալ խունկն հաճոյական ի խորանին Սելովայ, զոր Դաւիթն կանգնեալ նորոգեաց տապանակին հանգստեան ի դերութենէն դարձերոյ, որ ի վերատին գլխո կորուսեալս հոգւոյ առակի, ընդունելի կամաց քոյ լիցի»: Տապանակին աքսորէն ու գերութենէն վերադարձը նշող դէպքը կը պատկերէ, կ'առնէ հոգիին վերադարձը, անոր վերստին «գլխոյ», այսինքն՝ անոր միացումը Աստուծոյ եւ Աստուծոյ ճանաչումը: Դէպի աշար գլխոյ պայտը, տեղադրուած կը կտրէ կ'անցնի հոգեկան գերութիւնը եւ աքսորը. բացայայտ է անշուշտ որ աշար աքսորը եւ աշար գերութիւնը անդադրում կերպով զանցելի կը մնան, որ աշար վերադարձը տեսական, չարունակուող արարք մըն է, անհուն պատարագ մը, ճիշտ անոր համար որ աքսորն ու գերութիւնը գրութիւնն է որ պարտի բառնալ: Գերութիւնն ու գրութիւնն տեղ մը վտանգաւոր կերպով մօտիկ են իրարու եւ այս մերձաւորութեամբ իրարու լծակից: Հետեւաբար՝ ստեղծաբանողը, այնքան ատեն որ կը ստեղծաբանէ, որոշ չափով կը շարունակէ տեսականացնել գերութիւնը տապանին, կը պահէ դեռ փրտը Եզիպտոսի աքսորի փականքին:

Հաստուածի աւարտին՝ կը գործարկէ Մատեան Ողբերգութեանի յատուկ «ոճային» ձեւերէն մէկը: Տապանակի գերեզարդութիւնը, կ'ըսէ հսկողը, «առակի», կ'առակէ, որ թարգմանիչները կը փոխանակեն խորհրդանշանով կամ «այլաբանական» պատկերով, ինչ որ չափազանց է. խորհրդանշանն ու ալլաբանութիւնը քոյորովին տարբեր հնարքներ են⁹⁰: Այնտեղ՝ տառացին ու իմաստը յատկօրէն անջատ տարրեր են, մինչ առակելը ուրիշ քան չէ եթէ ոչ աչքի առջեւ

89. «Ու հիմա... որովհետեւ շրթունքով եւ խօսքով կը կանչես բարձրեալն Աստուծոյ, որ դրծերով միայն կը գրաւուի եւ ստեղծաբանութեամբ չի կաշառուիր, որովհետեւ սիրտը միշտ զէպի Եզիպտոս ուղղած ես...» (Բ, ա):

90. «Առակ» կոչուող մտած է հաստուածին մէջ գաղափարէն առաջ, զոր առակ եօթանասներորդի Երկրորդի ստեղծման աղբիւրն է նախադասութեամբ, ուր դժուար է բառը մտածել խորհրդանշանով կամ այլաբանութեամբ: Առակը պարզապէս խօսքն է հոս, ան որ ցոյց կու տայ եւ որուն կարելի է յօդուել իբրեւ մէջբերելի օրինակի: Տե՛ս նաեւ Դրութիւն մատուցման բաժինը աշար գրութեան:

բերել, ցուցնել, ուրեմն՝ պատկերել եւ պատկերը օրինակի ու օրէնքի վերածել: Առակելը, իբրեւ ցոյց տալ ու պատկերել, հոնին մէջ է գրքին, որը կը նկատուէր «նկարագրական պատկեր»: Այս իմաստով՝ առակելը ըսելն է իբրեւ ցուցնել: Արդ՝ առակումը կը բանի հատուածի ամբողջ երկայնքին: Կարելի է նոյնիսկ ըսել, որ էջը ընդարձակ առակում մըն է խօսքի ստեղծումի, ստեղծարանութեան վերաբերող: Տալանակին գերեզարդութիւնը կ'առակէ հոգիին վերադարձը, ինչպէս ձայնին վերընծայումը կ'առակէ, կ'ըսէ ու ցոյց կու տայ խօսքին դարձը աքորէն Աստուծոյ, լծորդելով այսպէս էակը Այլութեան:

Բ. — ԲԱՆՈՒՄԸ

Նախորդ բաժնին մէջ՝ առաջին հատուածի մեր ընթերցումը կըրնայ մտածել տալ՝ թէ ո՛չ մէկ տալանակ կայ, ո՛չ մէկ քախում: Արդ՝ մեր կողմէ ընդգծուած նախադասութիւնը վայրն է կրկնակ եւ մէկ բախումի: Կ'ըսէր. «ընկալ զսակաւամասնեայ քանիցս յօդուած քեզ ի հաճութիւն, եւ մի՛ ի քարկուքիւն»: Այդ հաճութեան կ'երթար ծրխող խունկի «հաճոյական»ը, հակադրուող՝ հաւանական բարկութեան: Պօսքը ախտեղ յանկարծ կը քացուի փոխընտրանքի մը առջեւ. մէկ կողմէ՝ հաճոյականը, միւս կողմէ՝ քարկացնողը: Յետագայ տողերը երկրորդ բեւեռը կը շեշտաւորեն. «եւ ի գնելս իմ ընդ քեզ՝ դատ խառնեալ աղերսիւ, հոգի, մի՛ իբրեւ սահմարձումն ձեռաց ամպարչտեալն Յակոբու, ըստ բողոքելոյն Եսայեայ, եւ դանիրաւութիւնն Բաբելոնի՝ տաղտկալի քեզ Երեւեացի, զոր առակ Եօթանասներորդի երկրորդի սաղմոսին աղղէ»: Աստուծոյ ատեանին առջեւ ելող խօսքը — ի գնելս իմ ընդ քեզ դատ — կը հանդիպի իր կարելի արդելադանցումին, սահմանին:

Պօսքը, որ մինչեւ հոս կը թուէր գրեթէ սուեալ մը, իբրեւ խօսք իսկ կը դառնայ վտանգաւոր: Տրամախօսութեան մէջ՝ ան կրնայ նշանը ըլլալ ըմբոստութեան, պահանջի, «անիրաւութեան», որովհետեւ կրնայ ծածկել իր իսկական անխոսքը: Տրամախօսութեան յայտնի մէջ, որ կը կապէ հակողը Աստուծոյ, փորձութիւնը վայ դուրս անելու ուխտին սահմաններէն. «եւ ոչ ընդ առամ սահմանաւ տւխտիւ վաւկեցայ»⁹¹, խախտելու դայն: Արդարեւ՝ հաղիւ թէ հակողը սկսի խօսիլ Աստուծոյ հետ, հաղիւ թէ ակտի «սկիւլ» արդէն կը մտնէ յանդգնութեան կալուածէն ներս: Եւ այս յանդգնութիւնը ամբարչտութեան եւ

91. «Ու թէ եւ խոստացայ տւ հետդ դաշնաւորեցայ նոյնիսկ որ հաճելի ըլլամ Բեզի, բայց չկրցայ ուխտիս սահմանին մէջ մնալ...» (Ե, Գ):

«անարդարութեան» առաջին քայլն է, Յակոբի ձեռքերուն բարձրացումը: Յատկանշական կերպով՝ յանդգնութիւնը կը մտածուի իբրեւ «համբարձումը» ձեռքերուն, ինչպէս հաճոյական խունկին շարժումը դէպի վեր: Յանդգնութիւնը փաստօրէն կը կրկնէ հաճոյականը եւ կը դառնուի անոր զուգահեռին միտայ:

ՅԱՆԴԱՆՈՒԹԻՒՆ

Այս յանդգնութիւնը Նարեկի գլխաւոր ուժաւորներէն մէկն է, միշտ իր հետ տանող դատախօսութեան եւ առ հասարակ խօսքին վերաբերող թելադրանքներ: Այսպէս. «Բանդի որո՞վք դիմօք վերադրեցելովք նշանակօք աղարտեցելովք՝ յանդգնեցայց լինել յանդիման քում դատաստանիդ, ո՛վ իրաւադատ ահաւոր, անճառ...»⁹²: Ի՞նչպէս կարելի է ներկայանալ դատաստանին եւ խօսիլ, երբ մեղքերը կան: Այլ տեղ. «եւ արդ, որպէս զի ոչ վայելէ օրհնադանութիւն ի բերան մեղաւորի՝ ի ճշմարիտն առակէ կանխաւ իսկ ուսայ, զի ա՞րդ յաւելից կրկնել զնոյն գովութիւն աղաչաւորս քաղմապատկառ...»⁹³. Ի՞նչպէս կարելի է խօսիլ, երբ սկիզբէն մարդը կը գտնուի մեղքի, լայն իմաստով՝ նուաւստութեան աստիճանին, որուն սղանցումը կը նշէ խօսքը: Պօսքը կը թուի միշտ ենթակայ շեղումի, մոլորումի վտանգին. «մոլորեցայ անառակ ընթացիւք ի միտս վայրենիս. յանդրդնեցայ չթմարք խօսից ի բանս երկրաւորս»⁹⁴, եւ տակաւին. «մի՛ յանդգնարար խօսելով իբր գնախնին լքայց ի յուսորդ, եւ անբանութեան մատնեցայց վանեալ յորսողէն»⁹⁵: Ամէն խօսք կը տանի նախահօր, ամէն քառ կը վերսկսի առաջին մեղքը, առաջին յանդրդնութիւնը, առաջին ըմբոստութիւնը: Ասիկա այսպէս՝ ճիշտ անոր համար որ ամէն խօսք հակողը կը կապէ Աստուծոյ, զայն կը դարձնէ «դժանդանալս ի քո կցորդութիւն» եւ Աստուած «ըմբոսխանող» մը: Պօսքը, այն չափով որով գիտ կը քանայ քացարձակի քացուածքին, այն չափով որով կը լծորդուի անոր եւ անվաւեր է՝ առանց անոր, նոյն չա-

92. Գուշակեան, քիչ մը շատ ազատօրէն հատուածը կը թարգմանէ տապէս. «այս պարսաւելի յատկանիշները ունենալէս վերջը՝ ալ ի՞նչ Երեսով պիտի յանդգնիմ ներկայանալ Գու դատաստանիդ, ո՛վ ահաւոր՝ անճառ անպատու...» (Ե, ա), ջնջելով գէմքին աղարտումը նշաններով, ինչ որ շեղակի յղում մըն է խօսքի նշաններու աղարտումին:

93. «Կանխաւ ուսած ըլլալով սա ճշմարիտ խօսքէն, թէ ճեղաւորին բերնին օրհնութիւն չի վայելի, ի՞նչպէս հիմա կրնամ նոյն գովութիւնները թելադրել, եւ քաղմապատկառ աղաչաւորս...» (Կ, ա):

94. «Անառակ ընթացքովս վայրենամիտ մոլորեցայ. չթմունքներով երկրաբար խօսքերու մէջ փնկայ յանդգնօրէն» (Ի, ք):

95. «... չյանդգնարանեմ նախահօր պէս, ու չլքուիմ յոյսէդ, եւ որսողէն վարուելով՝ անբանութեան չմատնուիմ...» (ԼԵ, Գ):

փոխ զիս յանդիմանելը դնէ խօսքի իսկ օրինավիճակին դիմաց: Կը հասկըցուի՝ ինչո՞ւ մէկ ու միակ նախադասութեամբ գրուի խօսողի ամբողջ կացութիւնը. «Ձեմ արժանի յիշել դանուն քո օրհնեալ»⁹⁶: Անուանել, գովարանել, մէկ խօսքով՝ խօսիլ, կը նշանակեն զէմ յանդիման ելլել Աստուծոյ, արժանիքներու յաւակնիլ, պահանջել, բողոքել, համարձակիլ գետնը սլարել, մինչ Աստուած խօսքին մէջ կը մտնայ լուռ: խօսիլը անդադար յանդգնիլ է, ձգտիլ միշտ իրմէ անդին դառնալուն, մեծարանող՝ «լեզուս մեծարան» (Կ, ա): խօսքը՝ վերանցում կատարող:

Պէտք է ընդգծել, որ խօսքի այս եղբւր լծակից է անոր միւս եղբւրին՝ անոր սահմանաւորութեան, ինչպէս սա հաստատածին մէջ. «Ոչ կիզեր զբերանս լոյսալ նանրութեամբ՝ ի ժառանգակիցն կարգալ ըղբեղ, ոչ կշտամբեցեր զյանդգնեալս ի քո կցորդութիւն, ... ոչ խորտակեցեր զդաստակ բաղկիս՝ որ անմաքրապէս առ քեզ համբառնայր, ... ոչ փշրեցեր զպարս աստմանցս յմբռնիւնսն զքեզ՝ անսահմանելի...»⁹⁷, ուր Աստուած «ժառանգակից» կոչողն ու անոր կցորդութեան, հաղորդութիւն յանդգնողը նոյն ատեն ան է որ կը ձգտի զԱստուած ըմբռնել, անոր անսահմանութիւնը ըմբռնել: խօսողը միշտ կանոնադանց մըն է, գոնէ զօրութեանս: Հարկ չկայ այլեւս ընդգծելու, որ հաստատածը կրկին անգամ քաղուկի համարձակման կ'ակնարկէ իբրեւ բողոքի եւ ըմբոստութեան նշանի:

Կեղերական նախադասութիւնը, առաջին Բանի առաջին հատուածին մէջ, փաստօրէն կը բանայ բախումի եւ խոչընդոտի ծիրը, երբ խօսքը կը դառնայ յանդգնութիւն: Ամբողջ հաստատածը չեղտը կը դնէ խօսքի ա'յս եղբւրն սլար. արդ՝ «զսահմանամանեայ բանիցս յօղուած»ը իր մէջ կը կրէ հսկայ ստաւանալի կարելիութիւն մը, որ կ'անցնի երկրորդ մակարդակի, կարծէք բողոքն ու ձեռքերու համբարձումը, խօսքին ըմբոստութիւնը նկատուէին աւելի վտանգաւոր: Եւ սակայն անկարելի է չնկատել՝ որ ըմբոստութիւնը կը սկսի միայն այն ատեն, երբ մարդը իբրեւ խօսող, կը դանցէ իրեն տրուածի սահմանները, կը խախտէ կանոնը, կ'ըմբռնի, ինչպէս կ'ըսուէր վերը, այն որ անսահմանելի է: խօսքի սահմանաւորումն է որ կը հիմնէ դանցելու կարելիութիւնը:

96. «Արժանի չեմ քու օրհնեալ անունդ յիշելու...» (Ծ, դ):

97. «Ձայրեցիր նանրութեամբ լեցուած բերանս, երբ Բեզ ինծի ժառանգակից կոչեցի. չկշտամբեցիր զիս՝ երբ յանդգնեցայ Բեզի հաղորդ ըլլալու, ... չխորտակեցիր բաղուկիս դաստակը՝ երբ անմաքրօրէն դէպի Բեզ կը բարձրանայր... չփշրեցիր աստմանբուս չարքը՝ երբ Բեզ կ'ըմբռնէի, Անսահմանելի...» (Ե, Բ):

ՍԱՀՄԱՆ ԵՒ ԹՕԴՈՒԱԾ ԲԱՆԻ

«Ընկալ զսահմանամանեայ բանիցս յօղուած» նախադասութիւնը, իր բոլոր տարբերակումներով, կը նշէ գրեթէ սկզբնական (եթէ սկիզբ կայ տրամախօսութեան մէջ) փորձառութիւնը լեզուին իբրեւ մասնատուած, յօղաւորուած, սահմանումներէ կազմուած միջոց, կապուած մարդու գոյամիճակին: Մատնան Ողբերգութեան մէջ, լեզուի այս եղբւր, ինքնին արդէն սահմանումը լեզուին, կը գրուի «յօղուած» եւ «սահման» բառերով, անոնց յարակիցներով, որոնց անհուն ցանցի ճիւղաւորումներուն հետեւիլը գուրս կը մնայ ընթերցողի ծիրէն: Երկուքն ալ բաղմիմաստ են եւ անոնց բաղմիմաստութիւնը հետեւողական կերպով խնդրոյ առարկայ է գրողական կիրառումի սահմաններուն մէջ: Բառապաշարի սլատրողական նոյնութեան մէջ իսկ, որ հասարակաց է գրաբարին եւ աշխարհաբարին, այս բաղմիմաստութիւնը Նարեկացիի գրութեան անգեղջելի մասը կը կազմէ, անոր «անընթեռնիւթիւնը», ո'չ մէկ թարգմանութեամբ պահպանուող: Թարգմանութիւններու զլխաւոր նպատակը փոխադրութիւնը ըլլալով, աշխիւնը՝ վերածում — վերածանում —, գրութեան մէջ սահող բառերուն, նախադասութեանց բաղմիմաստութիւնը՝ լեզուն իսկ թխող, անոր հետ սահող անփոխադրելին է, ամէն ընթերցողի յէնքն ու ընդերքը կազմող, բայց վրիպող անկէ:

Այսպէս՝ հսկողը յանկարծ կ'անդրադառնայ մեղքերու թիւին եւ իր իսկ ըրած աշխատանքի սահմանափակումին. «Եւ զի՞նչ է ինձ սահաւս եւ նուազագոյնս յօղել սահմանս կսկծելիս չափաբերականս, մինչ անցեալ է ըստ քանակութիւն եւ վրիպեալ ըստ քժչկութիւն»⁹⁸: Նշմարել մէկտեղուած, լեզուն յատկանշող գրեթէ բոլոր յղացքներու սակաւ ու նուազագոյնը, յղուող սահմանամանեային, յօղումը, սահմանն ու չափաբերականը: Սահմանը հոս ի հարկէ խօսքն է, բայց այս «փոխաբերութիւնը» եթէ է, նոյն ատեն խօսքին իսկական սահմանումն է: Լեզուն՝ իբրեւ սահմանումներու, չափերու վայր: Տողին ամբողջ հակադրութիւնը կը հիմնուի մեղքերու անչափ քանակին եւ լեզուի սահմանափակումին, չափաբերումին: Հետեւաբար՝ չափաբերականին մէջ տեսնել միա՞յն «քանապատեղծական» տողին գացող թելադրանք, պիտի նշանակէր գեղջել չափաբերումին ընդմէջէն տեղի ունեցող լեզուի ընդհանուր սահմանումը, որուն մասնաւորեալ մէկ վերներեւոյթն է բանաստեղծականը:

Այլ տեղ՝ բառերու նման գուգորդումով՝ կրկին անգամ սահմանը կ'որոշադրէ լեզուն. «նոյնապէս եւ յայսմ սահման ընտրութեան բառ»

98. «Եւ արդէն ի՞նչ օգուտ այս քանի մը կսկծալի, կարճ ու անգոր խօսքերը հիւսեկս, երբ ա'լ անցած է չափը, եւ անհար քժչկութիւնը» (Ե, դ):

նի... յիշատակեցից նուազս յոքունց...»⁹⁹։ Թարգմանիչները «այսմ սահման ընտրութեան բանի» տողին ենթամասը կը գարծնեն «այս գլուխին մէջ», ինչ որ իրենց իրաւունքն է անշուշտ, մէկըի ձգելով նորէն սա անլուծարկելի «սահման»ը։ Նոր սկսուած Բանը, գլուխը, սահման մըն է, իր կարգին, լեզուին ու բանին մէկ սահմանափակումը, անոր յայտնուելը իբրեւ ակնորդ ու վախճան տւեցող, մասնատուած միջոց։ Ուրիշ տեղ, վերջին տառապանի մասին խօսած պահուն՝ հսկողը յանկարծ կ'անդադրադառնայ հաւերութեանը պատկերին եւ կը գոչէ. «հաւատը եւ անտանելի եւ ի սահմանէ բանի փախչելի... ոչ յողուածօք բանից տեսիլ...»¹⁰⁰։ Կրկին անգամ կը գրառենք լեզուին որոշադրումը իբրեւ սահման ու յօդ։ Բայց սահմանն ու յօդումը միայն լեզունն է որ կը յատկանշեն, այլեւ գրողական արարքը, տեսակ մը կցորդական ծաւալումով։ Այսպէս հսկողը կը գրէ. «եւ արասցես լինել դեղ կենաց... դայս կարգեալ սահման ողբոց մատենի»¹⁰¹, ուր այս «սահման ողբոց մատենի» որքան զժուարթարգմանելի, այնքան անհրաժեշտ է մատենանի սահմանափակումի որոշադրումին, ինչպէս աւելի անդին՝ սահմանը ալիտի գծէ՝ ձայնին ընթացքը. «իսկ արդ զի՞նչ բարւօք գոյ առ այս, կամ ո՞ր օգուտ ինձ առ տոյն սահման ընթացից ձայնիս հեծովեան» լքանել եւ ոչ դամբարեալ չարաւ մահացող վերիս՝ խարանաւ բանիս արտաքս հերքել»¹⁰²։ Զայնի ընթացք, գրողով հեծովեան ընթացքը՝ իբրեւ սահման, այսինքն՝ գոց ու նեղ ու յաւիտ մասնատուած խօսք։

Վերջապէս՝ սահմանը կ'ըսէ գիրքերուն հովիւները. «եւ ոչ զթիւ մի ի բարդելոցն անօրինութեան զօրեցից ընդ գրով սահմանի դրաւել»¹⁰³։ Այստեղ «ընդ գրով սահմանի գրաւել» գարծումը, այնքան նման «գործովը միայն գրաւել»ին (Բ, ա), կը յարակցէ գիրն ու գրաւելը, գրաւելը քրդալով սահմաններու մէջ գնելը, բերելը, գրելը։ Գիրը՝ տեսանելի ամենափոքրիկ նշանն է անշուշտ գրուող խօսքին, լեզուին նուազագոյն մասնիկը, յօդը, որուն պաշտօն կը տրուի գրաւել, նշանի տակ ամրափակել «բարդուած անօրինութեան» մէկ մաս-

99. «... այս գլուխին մէջ պիտի յիշատակեմ մէկ մասը միայն...» (ԼԸ, ա)։

100. «... գիտեմ թէ Գու անշուշտ ատենանդ անճողոպրելի, անբացատրելի, անտանելի եւ հաւատը յիշողութիւնն իսկ կըստմբելու միայն պիտի յանգի» (Գ, ա)։ Պէտք կա՞յ ըսելու՝ որ Թարգմանութիւնը անհասկնալի հեռաւորութիւն մը կը պահէ բնագրէն։

101. «... Թող կենաց դեղ ըլլայ... ողբերու այս մատենը» (Գ, դ)։ Գուշակեան կրկին անգամ կը խուսափի Թարգմանելէ սահմանը։

102. «Բայց ինչի՞ պիտի փառայէ այս. կամ ի՞նչ օգուտ կայ այսպէս չարանակ հեծեմանքի ձայն արձակելով թուլանալն, եթէ մահացող վէրքիս ամբարուած չարաւը խօսքիս խարանովը դուրս չթափեմ...» (Զ, ա)։

103. «... պիտի չկրնամ բարդուած անօրինութիւններու մէկ մասն իսկ գրի առնուլ...» (Թ, ա)։

սը, մէկ խօսքով՝ լեզուի յղումի առարկան։ Պէտք է այստեղ աւելցնել, որ սահմանը գրեթէ միշտ եւ որոշ համակարգաբանութեամբ կը յարակցուի, կը յարաբերուի քանակական այլ տարրերու հետ ինչ-որէս չարիւր, կշիռը, օրէնքը, կանոնը, քաղաքի ալ երկրամաս ու երկար-ժէք, այն չափով որ թէ՛ լեզուի ու գիրի սահմանումին կը յղուին, թէ՛ ալ «բանատեղծական» մակարդակին։

Այսպէս՝ Աստուծոյ բարութեան ծորումը, որուն համար ընդարձակ խօսքեր յօրինուած են, կ'ըսէ հսկողը, կը զանցէ ամէն սահման ու կշիռ. «Անցեալ վերադառնալ ըստ սահման կշռութեան չափոյ»¹⁰⁴, ուր փաստօրէն չափ ու կշիռն անդին գտնող խօսքի կ'անկարկուի. սահման՝ որ կը զանցէ սահմանը, խօսք որ կ'երթայ ինքն իր պատնէշներէն անդին։ Ուրիշ տեղ՝ նորէն խօսքի կշիռն անդին գտնող, անոր հասողութեանն գերելի կը նկատուին աստուածային շնորհները. «մանաւանդ զի կրկին բարձունք են եւ փառաւորք եւ քան զչափ կըշռութեան բանի գերադուր»¹⁰⁵։ Եւ վերջապէս Աստուծոյ խնամարկութեան եղանակը կը դառնայ «ի վեր... քան գտնման կշռութեան մտաց հրեշտակաց եւ երկրականաց եւ եթէ բիւրս կրկնեացի ոչ լինի չափեալ»¹⁰⁶։ Սահման մտքի, սահման բանի, սահման չափի ու կշիռի՝ փաստօրէն բարձրմաստ յղացքը կը քոնէ ամբողջ մարդկային տարածութիւնը։ Կը հասկցուի՝ ինչո՞ւ Աստուծոյ էութիւնը կը վրիպի ամէն չափ-ա-բերումէ, կը յաղթէ «սահմանի լայնատարած ընդարձակութեան», որովհետեւ է «ամենայն անբաւարարեաց... որքանութիւն» (ԾԳ, ա), եւ չէ պարփակելի «ընդ սահմանափակեալ օրինի, այլ յաղթեալ մանաւանդ թէ խղիւզ կապ կանոնի»։ Ինչ որ անհաս է ինձի, սահմանեալ է լեզուի, ինչ որ անկշռելի է ինձի, «չափեալ» է հովիւն համար (ԾԷ, ա)։ Հետեւաբար՝ ան «ոչ փակեալ [է] ընդ օրինօք... ոչ պարունակեալ [է] ընդ կանոնաւ... ոչ չափեալ [է] ընդ սահմանաւ» (ԽԳ, ք)։

Յաւելուածօրէն այստեղ կարելի է ըսել, որ սահմանի ծիրին մէջ կը պտնուի կշիռն ալ, իր կարգին։ Վերի մէջքերումներուն երկայնքին տեսանք արդէն «սահման կշռութեան չափոյ» (ԼԵ, ա) դարձուածքը։ Այլ տեղ՝ չափի եւ անչափելիի հակադրութիւնը կը բանի կշիռի եւ անկշիռին միջեւ։ Այսպէս՝ Աստուած «բարեաց ընտրութեան

104. Գուշակեան պարզապէս չի թարգմաներ։ Սա է մօտաւորապէս իմաստը. «Զափ ու կշիռի սահմանը նորէն անցած ըլլալով...» (ԼԵ, ա)։

105. «Մանաւանդ որ... մտքի հասողութեանն բարձր՝ փառաւոր եւ աներկբայի միջնորդներ են արդէն Գու հաւատը արիւնդ եւ մարմնաւոր խնկելի ծնողը» (ԼԱ, ք)։ Կրկին մօտաւոր, չափ մօտաւոր թարգմանութիւն։

106. «Իսկ Աստուծոյ խնամարկութեան եղանակը վեր կը մնայ հրեշտակներու եւ երկրայիններու մտքի սահմաններէն, եւ եթէ բիւրս անգամ կրկնուի ալ, չի չափուիր...» (ԽԳ, ք)։

անկշիռ սահման» է (Ի, ք), բայց նոյն ատեն ան է «պատկեր անպարագիր, անդր քան զորքանութիւն կշռութեան, անչափ լայնութիւն» (ԺԶ, ա): Անկշիռ սահման, սահման սահմանէ անդին՝ բացարձակը եթէ կշռելի է, կշռող է սակայն. «որ կշռես, դրես, եւ մեծ համարիս զհառաչ հոգւոյ»¹⁰⁷, այն չարիով անշուշտ՝ որով բացարձակը կը չիմնէ ամէն օրէնք, ամէն արժէք, ինչպէս քարին՝ որ է օրինակ, «կշռութիւն», այսինքն՝ ծանրութիւն, ուղղութիւն տուող՝ դոյութեան:

Դժուար է ի հարկէ հետեւցնել, որ կշիռը իր կարգին կը կապուի գիրին ու յօդին: Երբ նարեկացի կը դրէ թէ «կշռես, գրես», կը թելադրէ կշիռին, գիրին գետեղումը սահմանաւորի ծիրին մէջ, նոյնիսկ եթէ գրելը կարգացուի իբրեւ սեպել մը: Կշիռը կը պատկանի գիրին պէս բանի սահմանին եւ ասկէ կը բխի խօսքին կշռոյթը: Ինչ է կշռոյթը՝ եթէ ոչ հաստատին կարարութիւնը, ժամանակին լուծը:

Սահման քանի եւ յօդուած քանից դարձուածքները, որոնք լեզուի ամբողջ տարածքին վրայ իրենց աշխարհայն քողբողութեամբ կ'արձակեն, համարժէք չեն, նոյնիսկ եթէ կ'որոշադրեն նոյն քանը: Յօդել՝ յօդուած՝ յօդաւորական շարակարգը բաղադրում մը, ակելի ճիշտ՝ ազուցումի աշխատանք մը կը թելադրէ: Յօդուածը առանձին մասերու, սակաւ, նուազ, բաղմամբիւ տարրերու շարկապումն է: Այլ խօսքով՝ հիւստուածին նման, կը տանի լեզուի համակարգի «համաժամային» սահմանափակումին, մինչդեռ սահմանը, իր բոլոր ենթիմաստներով, ի յայտ կը բերէ լեզուի համակարգին «նուիրապետական» սահմանափակումը: Իբրեւ որոշադրիչները նոյն ու մի լեզուին՝ կարողած են իրարու: Բայց միշտ տարբեր եղանակներով: Այսպէս՝ երբ հսկողը կ'ըսէ, թէ անկարելի է բոլոր մեղքերը թուել եւ կը ճշտէ որ «ինձ են անհամար... այլ քեզ յոյժ գրաւեալ են ընդ սահմանաւ» (ՀԴ, պ), անշուշտ սահմանափակումը կ'իյնայ լեզուի հորիզոնական, համաժամային սահմանափակումին մէջ, որուն պատճառով անկարելի է բոլոր մեղքերը թուել, համրել, յօդել կամ ըսել, սահմանի բերել: Խօսքը, հոս, իսկական չարին է, այն որ ամէն ինչ, ամէն քաղմութիւն կը լծարկէ, որովհետեւ պարտաւոր է սահմանափակուիլ, այսինքն՝ պոքուիլ ինքն իր վրայ: Միւս կողմէ՝ երբ հսկողը կը դրէ թէ «ոչ չարեալ ես ընդ սահմանաւ» կամ թէ «ի վեր [է Աստուած] քան զսահման կշռութեան մտաց» (ՊԴ, գ), ակնարկութիւնը կ'երթայ նուիրապետական սահմանափակումին, որ լեզուն կը զրկէ Աստուծոյ անսահմանութիւնը ըսելու կարողութենէն:

107. Թորգոմ Թպիսկոպոս կը թարգմանէ. «Դուն կը կշռես եւ մեծ կը համարիս հողին հառաչանքը» (Ի, գ): Այսինքն՝ կը աղէ գրելը, թերեւ որովհետեւ կ'անդրադառնայ բառին երկիմաստութեան:

Մեղքերը թուարկելու անկարելիութիւնը եւ Աստուած ըսելու անկարելիութիւնը, իրարու այնքան նման, բայց իրարմէ տարբեր լեզուի սահմանափակումներ կ'ենթադրեն: Ճշտումը հոս անհրաժեշտ կը թուի մեղի, որպէսզի մեղքերը չկարգացուին իբրեւ հակ-Աստուած անհունութիւն: Եւ արդէն վերը մէջբերուած տողին մէջ հասկողը կը հաստատէ՝ թէ ինչ որ իրեն համար անհամար կը թուի, Աստուծոյ մակարդակին՝ համարելի, գրաւելի է «ընդ սահմանաւ»: Այլ խօսքով՝ թերեւս աստուածային մակարդակին վրայ մեղքերը բոլորովին կրնան ըսուիլ. կամ կարելի է երեւակայել «աստուածային» լեզու մը, որուն մէջ մեր յետին քոլոր գիտակից ու անգիտակից մը-դումները կը պարզուին, կ'ըսուին. բայց մարդկային մակարդակին՝ ատունը կը մնան միշտ բայ, միշտ թուարկելի, միշտ կրկին ու նորէն խօսելի:

ԱՍՏՈՒԾՈՅ ԱՆՈՒՆԸ

Ամբողջ հարցը կը կայանայ անոր մէջ, որ հսկողը Աստուծոյ կը մերձենայ, անոր մօտիկութեան փորձառութիւնը կ'ընէ մարդկային լեզուն հարուածող, հատուածող սահմանափակումով: Մինչ Աստուած է «անքնին, ահեղ, ահարկու, սոսկալի, հզօր, սատիկ, անտանելի, անմերձեցելի, անլմբանելի, անիմանալի, անճառելի, անվննելի, անչօչափելի, անորոնելի, անսկիզբն, անժամանակ, ... անտարտամ հանգիստ, անյեղի վնիք, անսահմանելի տեսիլ, վկայեալ անուն... աներեւոյթ շաւիղ, անչափազիր պատկեր, որքանութիւն անսահման, անմանական տիպ» (Գ, ա): Աւելի անդին՝ յատկանշական նոյն հակադրութիւնները, կրկնաբանելու համար ինչ որ կը խուսափի լեզուի, մտքի, իմացականութեան հատողութենէն. «քո չափք անչափելիք» (ԺԶ, ա) են եւ «Դու պատկեր անպարագիր անդր քան զորքանութիւն կշռութեան» կամ «ի վերդ քան զքան» (ԺԶ, ա): Եւ նոյնակառույց այլ նախադասութեամբ գրուած. «անդր քան զպայման սահմանի փմանալեացն յաւիտենից»¹⁰⁸: Անսահմանելի, անպարփակելի, անամփոփելի, Աստուած՝ անդր քան լեզուն, անդր քան ամէն կշիռ ու չափ, անդր քան ամէն պատկեր ու տիպ, ըլլալով այդ բոլորին ծագումը, կարելի է անմիջապէս նկատել թէ ինչպիսի դժուարութեան կը քախի խօսքը: Ամէն քան պարփակող, ամէն քան հիմնող, ամէն վայրի տեղ տուող, միշտ հոս, բայց միշտ անդին, ահաւասիկ Աստուծոյ Այլութեան մէկ անդեղչելի հեռաւորութիւնը, անոր հեռաւորումը առանց հեռաւորումի, ինչպէս է անոր ներկա-

108. «... իմանալի յաւիտեաններուն սահմանէն ալ անդին» (Գ, գ), ինչ որ մտածել կրնայ տալ, որ իմանալի յաւիտեանները սահման ու պայման են Աստուծոյ:

յուրիւնը առանց ներկայութեան ու ներկայացումի, առանց վերկայացումի:

Արդարեւ՝ փորձը որ հսկողը կ'ընէ հսկումի պահուն տեղի կ'ունենայ լեզուին մէջ: Հակելը խօսիլ է առանց քնանալու, մերկ ու մէկ գիտակցութեամբ: Հակելը չուի է, աչքը՝ փալիք լոյսին, առանց որուն չկայ տեսականութիւն, եւ միշտ ենթակայ՝ փնքն իր «գիտութեան» լեզուութեան: Փորձը, զոր կ'ըսեն փրարմէ ալնքան տարբեր յղացքներ՝ ինչպէս հեծութիւն, մաղթանք, աղերս, ճառ, բան կամ պարզապէս լուրութիւն, կ'ընդլայնի տրամախօսութեան լայնքին: Անահմանին մերձեցումը, փորձը, խօսքն է: Ան է որ զիս կը մատուցանէ Այլութեան, փառ կ'առաջնորդէ գեր ի վեր զօրութեան:

Ողբերգութիւնը կը սկսի հոս, եթէ չէր տկսած: Ընչտ այն պահուն՝ երբ կը բացուի շրթներու դրութիւնը եւ կը խօսիմ «յօդաւորական շրթամբք», այսինքն՝ հազիւ թէ խօսիմ, արդէն կը յօդաւորեմ եւ լեզուս ծանրացած է քառերու տակաւմանեայ կտորներէն, բեկորներէն, յօդերէն: Սօսքին ահարկու բեռը, անոր տաժանելի տարապարհակն է ստիկա: Հազիւ թէ խօսիմ, գիտեմ՝ որ Աստուած եւ չեզու անհունութեամբ մը հեռու են իրարմէ եւ չեն կրնար միանալ իրարու, նոյնիսկ եթէ Աստուած «կենդանի անուն» է (Գ, ա) կամ «վկայեալ անուն» (նոյն), այլ խօսքով՝ նոյնիսկ եթէ Աստուած անուն ունի լեզուին մէջ: Այդ անունը, որ «ահաւոր» է, կամ որ է «ձայն ահաւորութեան» (Ղ, ա), «ձայն սարսափելի» (ԻԸ, ե), այդ անունը անգամ, որուն կը կառչի հսկողը, չափ մըն է իր կարգին, հաստատած մը, սահման մը՝ եւ ուրեմն՝ Աստուած չէ:

Պէտք է հասկնալ տարողութիւնը սա տողերուն, ուր աստուածակոչումը, Աստուծոյ անուններուն թուումը անգամ կ'ենթարկուի ջնջումի, բանարով ընդհարում մը լեզուին մէջ. «ոչ անուամբ չափեալ եւ ոչ յորջորջմամբ նշանակեալ, ոչ տրակութեամբ նմանեալ, ոչ քանակութեամբ կշռեցեալ... ոչ տրակութեամբ ծանուցեալ»¹⁰⁹: Անունը, ներկայ՝ լեզուին մէջ, յորջորջելի, մատչելի չեղի, մեզ չի մօտեցնէր Աստուծոյ: Ասոր Այլութիւնը կը վերանցանէ իր անունը, որ թերեւ լեզուին միակ վառն է, որ կ'ըսէ Աստուծոյ պակասը լեզուին մէջ: Ո՛չ չափելի, ո՛չ նշանակելի, ո՛չ մէկ քառով կշռելի ու ծանուցելի՝ էութիւնը չի չորջորջել լեզուին մէջ, ինչպէս ձուկը՝ աւազանին: Արդարեւ՝ եթէ Աստուծոյ անունները, իր անունէն անդին, անոր մասերը ըսէին, այն աստեւ Աստուած պիտի ըլլար հաստանելի: Կը հասկըցուի՝ թէ ինչու էրրորդութեան խորհուրդը կը կազմէ աստուածակոչումին ամէնէն խրթին եւ արդէն լրատ ինքեան «խորհրդաւոր»

109. «... ո՛չ անունով կը չափուի եւ ո՛չ յորջորջմով կը նշանակուի, ո՛չ տրակութեամբ կը բացատրուի եւ ո՛չ քանակութեամբ կը կշռուի... ո՛չ տրակութեամբ կը ծանուցուի» (ԼԳ, գ):

կեդրոնը, որովհետեւ անձերուն թուարկումը անմիջապէս աստուածութեան միութեան մէջ տահման ու հաստատած կը մտցնէ: Լեզուն կը քաժնէ ինչ որ կը կոչէ, եւ ի զուր չէ որ Եկեղեցւոյ Հայրերու ամբողջ աստուածաբանութիւնը, Երրորդութեան առիթով, անդադար լեզուի տեսութիւն կը բերէ իր հետ: Լեզուի ամբողջութիւնը միաստուածութեան դաւանանքին գլխաւոր թիրախներէն մէկն է, ըլլալով հանդերձ անոր գլխաւոր վտանգը: Եթէ աստուածակոչումը անջատ մասերը ըսէր, լրատ էութեան, այն աստեւ քաղմաստուածութիւնը կը վերածնէր իր մոխիրներէն:

Մատենանի հսկողը գիտէ, կը ճանչնայ լեզուին վտանգը: Եւ ԽԴ Բանի մուտքին, սկսող «Աստուած անահման» գովաբանութեամբ, կը գրէ. «Եւ հոգիդ տուր կենդանարար, որպէս թո եւ հօր թո իսկակից, եւ համապատիւ էութեամբ ծնողիդ եւ ծնեցելոյդ: Մի երրորդութիւն կատարեալ ի դիմաց երից անորոշելի հաստուածոց... անքակութեամբ եւ միով բնութեամբ փառաւորեալ»¹¹⁰: Անքակտելի, անհատանելի, անահմանելի՝ Աստուած «անթարգմանելի» է (ԽԴ, ա), անստեղծ, անճառելի, անհունորէն կրկնելի եւ անպառ: Ինչպէս կը գրէ հսկողը. «Եւ եթէ քիւրս կրկնեացի, ոչ լինի չափեալ, քանզի անբովանդակելոյն եւ վարերարելոյն է անճառելի»¹¹¹: Կրկնելի՝ ճիշտ անոր համար որ անբովանդակելի: Հետեւաբար լեզուն կը ձգտի ըսել, կրկնաբանել Աստուծոյ գովաբանութիւնը, միշտ գալիք, միշտ ապառնի. ամէն խօսք կ'ըսէ պակասը խօսքին, ամէն քառ բովանդակութեան գրաւումը կը դարձնէ հեռաւոր, եւ ըստածէն անդին, նըւիրութեան անդին կը մնան դեռ ըստելիքները, «ազգանք վայելչականը աստուածութեանը նուիրելիք» (Գ, ա): Ամէն որակում կը բանայ ակիցը գալիքին, կու տայ ամբողջական բայց անկարելի խօսքին, ուր ամփոփելի լոյսար Աստուծոյ Այլութիւնը: Բայց այն աստեւ անոր Այլութիւնը պիտի դադրէր Այլութիւն ըլլալէ: Գոմարանութիւնը որքան տարածուն՝ այնքան անբաւարար է. «Եւ այլ քաղմութիւն բանից գովեստից անհամար կարգաց եւ տանց անբաւից, զոր ոչ բերէ բերան երկրածին եւ ոչ տանի գործի մարմնեղէն եւ ոչ կշռեն իրձք հոգեղէնը»¹¹²: Քիչ անգամ, մասնիկն անգամ ը-

110. «Ու այս բանին կամակից էր նաեւ կենդանարար Սբ. Հոգիդ, որ ինչպէս Գու, նոյնպէս Հօրդ իսկակից է, եւ էութեամբ համապատիւ՝ ծնողիդ եւ ծնածիդ, ու երեք անբաժանելի դէմքերու միակ կատարեալ Երրորդութիւնը... անքակութեամբ եւ մէկ բնութեամբ փառաւորեալ» (ԽԴ, ա):

111. «... եթէ քիւրս անգամ ալ կրկնուի, չի չափուիր, վասնզի անբովանդակելիին բարեբարութիւնն ալ անճառելի է» (ԽԴ, գ):

112. «Քիչի կը պատշաճին անհամար տողերով եւ անբաւ տուններով գովեստի բառեր եւ անուններ, զորոս չի կրնար արտայայտել ոչ մէկ երկրածին բերան, եւ չի կրնար վրել ոչ մէկ մարմնեղէն գործիք, եւ զորոս չեն կրնար հաւասար կշռել հոգեղէն իրձերը» (ԼԲ, ք):

սելը անկարելի և (ԼԷ, ա), անկարելի է «թարգմանել խօսիւք նիւթական լեզուի» (ԽԹ, բ) եւ նոյնիսկ Գրիգորիոսի դարձուցման նախակարգապետող, հոգակող մարգարէներու «ձայնը խնկելի» հնարաւոր է «բանիւ նիւթեղէն լեզուի ընդ թիւ արկանել» (ԾԲ, ք): Վերջապէս Աստուծոյ սէրն ու զթուփումը, շնորհքը անճառ է, զոր «գրելն իսկ մեծ է եւ նշանակելն սարսափելի» (Ծ, դ):

Բացայայտ կերպով կը տեսնուի, որ հալայ, գրեթէ անանցանելի փոս մը, անջրպետ մը, հին աստուածաբանութեան դարձուածքով ըսուած, անիմանալի եւ իմանալի յաւիտեաններ կը բաժնեն մարդկային, նիւթեղէն, յողաւորական լեզուն՝ անոր հաւանական յղումի «առարկայէն», Աստուծոյ: Հաստատ մը բառին ու առարկային միջեւ, քառին ու իմաստին մինչեւ, գրելուն ու նշանակելուն միջեւ: Այնպիսի անհուն փոս մը՝ որ ամէն ճիշդ դանոնք մօտեցնելու կրնայ միայն դանոնք աշխարհել, եւ ինքնին ձախողել: Մատնան Ողբերգութեան մէջ՝ աշխարհ տեղի կ'ունենայ լեզուի աստուածաբանականին, հատելիութեան աշխարհի հիմնական փորձառութիւն մը, որ ընթերցողը կրնայ հարց տալ ինքն իրեն, իրաւացիօրէն, թէ տակաւին ի՞նչպէս հակողը կը գրէ: Ի՞նչպէս կրնայ շարունակել մնալ լեզուին մէջ, վստահիլ անոր: Գրելուն ներքին, շատ միջին հակասութիւնը:

(Շար. 2)

ԳՐԻԳՈՐ ՊԼԸՏԵԱՆ

Résumé

GRIGOR NAREKAC'I DANS LES LIMITES DU LANGAGE

KRIKOR BELEDIAN

Ce deuxième chapitre constitue le noyau central de ce travail. L'A. y propose une lecture de la première séquence du premier chapitre du «Narek», avec des fréquents et nécessaires renvois au reste du livre qui établissent un réseau de rapports permettant une approche aussi insistante que fragmentaire.

Le chapitre est composé de deux parties: a) L'invocation, b) Le conflit.

Ces deux parties correspondent aux deux dimensions fondamentales de ce Livre de la Tragédie dans lesquels se révèle et se déploie l'économie de l'écriture: d'un côté l'effort frénétique de l'homme pour se mettre en contact avec Dieu, avec l'Infini, à travers le fonctionnement du langage qui est l'expression même de son existence, et de l'autre côté l'expérience tragique des limites du langage humain où se révèle la limitation foncière de son existence et l'improportion de ses efforts pour la dépasser. D'où ce sens fondamentalement tragique de la vie, du monde, de l'être qui caractérise le «Narek».